

ORD & SAG 21 (2001)

ISSN 0108-8025

Udgivet af
Institut for Jysk Sprog- og Kulturforskning
Aarhus Universitet
december 2001

Redaktion: Viggo Sørensen
Layout: Kirsten Lyshøj

Offset-trykt i 1200 eksemplarer
på HF-trykkeriet, Aarhus Universitet

INDHOLD:

Viggo Sørensen: Beretning fra institut og ordbog	2
Torben Arboe: Jyske kollektiver	
– et grammatisk fænomen under afvikling	6
Har man virkelig sagt sådan?	15
Klaus Moltesen: De dawle lyw' i æn go'r	20
Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen: Vil du ikke rende og hoppe	
– et spørgsmål om underforståelse og omtolkning	32
Marinus Poulsen: Te Mar'ken i Holsbrow' (3)	46

Viggo Sørensen:

Året, der gik

– beretning fra institut og ordbog

Så har Jysk Ordbog endnu et år på bagen, men vi er også kommet tilsvarende længere: 334 spalter er der redigeret (med 37 udtalekort og 106 udbredelseskort). De tidligere redigerede afsnit G-Go (omfattende 395 spalter, 41 udtalekort og 163 udbredelseskort) er midt på året lagt på nettet, og i foråret 2002 vil resten af bogstav G følge efter.

Med hjælp fra Aarhus Universitets Forskningsfond er vi gået i gang med at planlægge publikation over internettet af vort spørgelistemateriale, efterhånden som det bliver indtastet i en database. Denne indsats har naturligvis kostet andetsteds, idet vi forbigående har måttet nedsætte tempoet i udskriften af spørgelister mv. Kun ca. 70 nyudskrifter er indgået i databasen, og ca. 190 ny skitsekort er blevet tegnet på grundlag heraf. Der er indgået ca. 1.500 sedler i ordbogssamlingen.

Information ud af huset spiller til gengæld en hastigt stigende rolle. Efter at vi er gået på nettet, har vi i år modtaget mere end 200 forespørgsler, telefonisk og via e-mail. Denne interesse for vort arbejde er opmuntrende, men ind imellem også temmelig tidkrævende.

Alt i alt går det således godt – endnu! For der samler sig hastigt sorte skyer i horisonten, som på lidt længere sigt kan gøre det vanskeligt at føre Jysk Ordbog til ende. I tillid til læsernes tålmodighed vil jeg bruge de næste par sider til at forelægge vore problemer – naturligvis i det håb, at læsere med indsigt og indflydelse vil kunne støtte os med råd og vejledning.

Indsamlingen til Jysk Ordbog blev som bekendt startet af professor Peter Skautrup tilbage i 1932, og med ham som leder var det naturligt, at ordbogsarbejdet blev organiseret i universitetsregi inden for rammerne af et institut. Ordbogen har også gennem tiderne i altovervejende grad været finansieret af universitetet og de fonde, som universitetet havde adgang til: Aarhus Universitets Forskningsfond og Statens Humanistiske Videnskabsfond – og vi har dér mødt megen sympati og forståelse for vort arbejde.

Men universiteterne administreres i dag helt anderledes end for blot et par årtier siden. Det har medført administrative ensretninger, der nu gør det vanskeligt for Jysk Ordbog at overleve i universitetsmiljøet – trods al god vilje fra vore kolleger.

Der er for det første et problem med den faste finansiering. Da vort institut blev startet, og da det i 1987 blev udvidet til en størrelse af 3 videnskabelige medarbejdere og en (næsten fuldtids) sekretær, var det under den klare forudsætning, at arbejdsopgaven var redaktion og publicering af Jysk Ordbog. En senere budgetmodel fra starten af 1990erne stiller universiteterne over for kontante modkrav til gengæld for de bevillinger, der skal dække udgifterne til forskning og undervisning. Universitetet – og dermed de enkelte institutter – skal levere såkaldte STÅer (et mål for gennemførte prøver og eksaminer), før ministeriets kasseapparat klinger. Det kan give betydelige vanskeligheder for småfag, men i princippet har alle institutter én farbar vej frem: levér spændende og seriøs undervisning, der kan tiltrække studerende og bære dem gennem uddannelsen! Men nej – dén udvej har vort institut ikke! Vi er ikke blevet sat til at undervise, men til at redigere; følgelig producerer vi ikke STÅer, men ordbogsartikler.

Under den herskende budgetmodel er vi henvist til at leve af vort fakultets og vore naboinstitutters velvillighed, for i deres øjne “slipper” vi for undervisningen, men vil gerne have del i bevillingerne. Det kan med god vilje gå en tid, men på længere sigt forekommer situationen uholdbar. Men det ville også være meningsløst, hvis vi for det gode naboskabs skyld udbød undervisning: vort fagområde ligger perifert i forhold til naboinstitutternes, og samtidig ville en sådan aktivitet nedsætte redaktionstempoet til det halve. Så ville der ikke mangle et par og tyve års redaktion, men op mod 50!

Samme billede gentager sig på en lidt anden måde, når man betragter vore fondsansøgninger. Jysk Ordbog er – så vidt vides – den første ordbog af sin art, der er gjort tilgængelig på internettet, og det har kun kunnet lade sig gøre via generøs hjælp fra UNI-C. Men hvis ordbogen virkelig skal kunne opleves som en model for gratis offentlig publicering af statsfinansieret forskning, så er der nogle mangler, som skal udbedres. Ikke nogen hverken UNI-C eller vi bør føle os ansvarlige for – men nogen, der følger af, at Jysk Ordbog i sit oplæg (og gennem en tiårig redaktionsperiode) stadig var tænkt som noget, der skulle trykkes.

For en publikation på nettet er det i dag et uomgængeligt krav, at alle former for krydshenvisninger – og dem er der mange af i en ordbog – fungerer som links, så brugeren ikke skal anvende tid på ny opslag, for slet ikke at tale om opslag tilbage til udgangspunktet! Og et ligeså uomgængeligt krav knytter sig til opslaget i en netordbog – hvor man ikke blader, men indtaster en søgt form. Den mindste afvigelse fra vor opslagsform af et ord og til den form, vor bruger har mødt det pågældende ord i, vil ødelægge søgningen – medmindre vi som redaktører har forudset brugerens indtastningsform og på forhånd sikret “usynlig” henvisning herfra til den valgte opslagsform. Kort sagt: skal Jysk Ordbog blive en ægte netpublikation, må de

pågående udvidelser finansieres. Programdelen er ikke særlig dyr, og redaktørernes fremtidige anvendelse af den ny programmering er vel nærmest gratis; det, der koster mest, er den opmærkningsproces, der skal sikre, at der også automatlinkes og sikres succesfulde opslag for den hidtil redigerede del af ordbogen (A-Go), ca. 4.300 spalter.

Ordbogens netudgave kan suppleres på andre måder, som med tiden vil synes helt naturlige. Men de to omtalte og aldeles nødvendige projekter har vi allerede søgt fondsmidler til. Med hvilket resultat? Alt for ofte: "Det er desværre ikke vores bord!" Fra Statens Humanistiske Forskningsråd, har vi fået afslag med den begrundelse, at vore projekter ikke er "ren forskning". Da vi tidligere henvendte os om støtte over tipsmidlerne, kunne kultur- og forskningsministerierne med god samvittighed lade problemet gå videre til vort ressortministerium, og her fandt man det unødvendigt at støtte "et universitetsprojekt". Vi har ved flere lejligheder mødt samme holdning ved private fonde: jamen, I har jo statsmidler!

Pointen af alt dette er ikke så meget, at man får sine projekter underkendt. Det må man være indstillet på, når fondene modtager støtteværdige ansøgninger, der langt overstiger de til rådighed stående midler. Nej, det nedtrykkende ligger i, at vi så ofte bliver anvist pladsen mellem stolene: set fra undervisningsministeriel side leverer vi ikke lige den vare, de traditionelt støtter; set fra forskningsministeriel ellers privatfinansiel side går vi på strandhugst uden for vore naturlige finansieringskanaler; og så bemærkes det ikke, at vore arbejdsopgaver meget ligner dem, man ellers gerne bevilger penge til.

Et tredje alvorligt problem for os vedrører rekrutteringen. De tre redaktører er i dag hhv. 66, 60 og 53 år. Ingen af os vil kunne føre Jysk Ordbog til ende. Afløsere må der til, og vi har allerede kontakt med et par interesserede og lovende arvtagere. Men – der eksisterer ikke længere nogen uddannelse på universitetet, som fører kandidater hen i retning af den fagkundskab og de rutiner, der kræves til redaktion af Jysk Ordbog. Oplæring må derfor ske i tilknytning til den igangværende redaktion, men dette behov hænger på ingen måde sammen med universiteternes ensrettede vej for rekruttering: 5 års én- eller tofaglig uddannelse, dernæst 3 års ph.d.-studium + 3 års adjunktur – med henblik på fast ansættelse i en lektorstilling.

Rekrutteringsvejen for vore afløsere behøvede ikke at være nær så lang – og bekostelig. Til gengæld burde den i højere grad være lagt an på praktisk indføring i materiale og metoder – og gradvis føre over i selvstændig redaktionsvirksomhed. Som læseren vil forstå, er det regulære rekrutteringsstillinger, vort institut har behov for – som overgang til senere fast ansættelse og i en stillingsstruktur, som klart tilsiger, at arbejdsopgaven er redaktion.

Under igangværende strukturforhandlinger på det humanistiske fakultet tilstræber man – med ministeriets velsignelse – at slå de nuværende instut-ter sammen i større enheder. Vort institut har – pga. den fælles sproghistorie – størst affinitet med Institut for nordisk sprog og litteratur, og vi må forventes sammenlagt med dette institut, inden næste nummer af Ord & Sag udkommer. Det behøver ikke i sig selv at give styringsmæssige problemer for ordbogen, såfremt vi får afdelingsstatus og dermed en rimelig faglig og økonomisk handlefrihed inden for det ny institut. Men på den anden side cementerer en sådan ordning jo blot den skævhed og utilpassethed, som kendetegner vort tilknytningsforhold til det industrialiserede universitet. Den stillingskategori, som formentlig ville passe bedst til vor virksomhed, er hvad man kalder forsker i kulturministerielt regi (med slutstillingen seniorforsker). En sådan stillingskategori eksisterer slet ikke inden for undervisningsministeriets område.

Nu er der formentlig mange læsere, der vil spørge: Jamen, når nu universitetet er blevet så problematisk en ramme om jeres virksomhed, hvorfor flytter I så ikke? Kan I så ikke blive overført til kulturministeriet? Dér findes i forvejen museumsinstitutioner af mange slags, og sågar et par ordbøger. Det lyder fuldstændig, som om I ønsker at konvertere til centerforskning?

Men sådan spiller klaveret jo ikke. Det er muligt, at en administrativ flytning af Jysk Ordbog kunne løse de påpegede problemer – hvad man selvfølgelig bør undersøge nøjere. Men selv med de gunstigste udsigter er det ikke os, der har det reelle udspil. Flytning kræver støtte fra så mange involverede – og indlydelsesrige – parter, at det er næsten umuligt at få sagen rejst. Det er i denne situation, vi beder om råd og vejledning fra de læsere, der finder vor arbejdsindsats værdifuld.

Her til slut – efter at vi nu har luftet vore bekymringer – vil vi forsikre, at redaktionen bestemt ikke har tabt modet. Vi lover at gøre alt for at holde dampen oppe i den fortsatte redaktionsproces, og vi vil gøre, hvad der er økonomisk muligt for at udbygge Jysk Ordbog til en ægte netpublikation. I fortrøstning om, at begge dele trods alt lykkes, vil vi ønske vore læsere en rigtig glædelig jul og et godt nytår. Og vi vil takke følgende fonde, som midt i al modgang har ydet os støtte til gennemførelsen af vort lange seje projekt:

Aarhus Universitets Forskningsfond	
(til etablering af database over dialektgeografiske kort)	kr. 93.000
Fabrikant Mads Clausens Fond	
(til fortsat arbejde med Jysk Ordbog)	kr. 50.000
Aarhus Universitets Forskningsfond	
(til hosting af netordbogen 2002 på UNI-C-server)	kr. 12.000

Torben Arboe:

Jyske kollektiver

– et grammatisk fænomen under afvikling

Indledning

Haj jik u:n om-e, som katti om di warm grøð. Sådan står der på en af de første kartotekssedler, man møder under ordet ‘grød’ i Jysk Ordbog, nemlig fra A. Espegaard: *Vendssysselsk Ordbog*. I oversættelse betyder det: Han gik uden om det, som katten om de varme grød.

Dermed er man som redaktør straks på vej ind i problematikken vedr. ord, der i jysk opfattes som flertal, skønt de har entalsform. Disse ord kan ses som en særlig type af stofnavne, betegnelser for en mængde af et stof, også kaldet samlingsnavne eller kollektiver. De fleste stofnavne omtales i jysk med neutrum, fx det jord, det mælk, det mad, også når de i rigsmålet er fælleskøn (jorden, mælken, maden); i Jysk Ordbog betegner vi dem derfor: stof-neutrum. Men ‘grød’ er altså et stofnavn, der opfattes som et flertalsord – og det kaldes tilsvarende stof-pluralis.

Et spørgsmål under redigeringen af et ord bliver da, i hvilket område ordet opfattes som pluralis. Man må her se på de mulige markører for pluralis; foruden ‘de’ (nævnt ovenfor) gælder det især ‘mange’ i stedet for ‘meget’, og ‘flere’ i stedet for ‘mere’. F.eks. fra egnen syd for Mariager: *så blöw ðe koqt så manə gröð*, *te dæ va nåk te nætər hiälə u:qən i'gjam'al* = så blev der kogt så mange grød (dvs. så megen / meget grød), at der var nok til nadver (= aftensmåltid) hele ugen igennem.¹ Også brug af ‘nogle’ (udtalt f.eks. *nu, no*) i stedet for ‘noget’ (udtalt f.eks. *nøj*) viser ordet som pluralis-ord, f.eks.: *de æ nu 'gu: grøð* = det er nogle gode grød², svarende til rigsmålets ‘det er en god

¹ N.P. Bjerregaard: *Årets arbejde i Ommersyssel* (1959) s. 17; sætningen lidt forkortet.

² Torsten Balle: Utrykt seddelsamling fra Torsted sogn, Nordthy, i IJSK.

grød'. Her viser også adjektivet flertalsform, med vokallængde: *gu'ə* = gode (over for entalsformen med vokalstød: *gu'ə* = god). Det samme ses i f.eks. sætningen: *æ 'grø:r æ få 'var'm* = grøden er for varme³, idet længden på *r* her viser flertal; ental ville kræve stød: *var'm*.

Gennemgang af materialet ud fra disse kriterier viser, at 'grød' opfattes som pluralis i næsten hele det jyske område: Nørrejylland bortset fra Fanø, Anholt og Samsø, og kun spredt på Djursland; Sønderjylland med undtagelse af den sydligste del samt Rømø og Als. Se kort 1. (På dette og de flg. kort markerer vandret skravering "almindeligt", lodret skravering "spredt afhjemlet".)

Denne type kollektiv-betegnelser er tidligere blevet omtalt i enkelte oversigtsværker over jysk, desuden i ordbøger over og beskrivelser af enkelt-dialekter – om ikke på anden måde, så ved, at nogle af de pågældende substantiver anføres som flertal, eller ved, at der under ord som

Kort 1: *grød* som stof-pluralis.

'flere' og 'mange' anføres, at de kan forbindes med ord som f.eks. 'grød'. Et af de tidligste værker, der omtaler en lidt større ordgruppe af denne art, er V. Bennike og Marius Kristensen: *Kort over de danske folkemål* (1896-1912) s. 159: "En del madretter og lign. ... er i Jylland flertalsord, således *fløde*, *sirup*, *grød*, *vælling*, *kål*, ofte også *suppe*, *olie*, *tjære* (hvor disse er ental, er de intetkøn)". Det antydes, at de første 5 nævnte ord i hele Jylland er flertalsord, og at de sidste 3 er det mange steder. Bemærkningen om intetkøn må formodentlig forstås derhen, at man nogle steder siger 'det suppe, det olie, det tjære' – altså med brug af den form, jeg ovenfor kaldte stof-neutrum.

Halvdelen af de nævnte ord optræder også i Paul Diderichsen: *Elementær dansk Grammatik* (1946) s. 100. Ordtypen betegnes her som et "ejendommeligt Sammenfald af Kollektiv og Pluralis ... i jyske Dialekter, hvor Navne paa Retter som *Grød*, *Vælling*, *Suppe*, *Kaal* behandles som Plur.: *manne Kaal* (osv.) (for: *meget Kaal*)". I Niels Åge Nielsen: *De jyske dialekter* (1959) s. 47 nævnes 3 af disse ord samt et fjerde fra rækken i *Kort etc.* som udtryk for et "jysk særforhold": "Nogle

³ Anders Bjerrum: Utrykt seddelsamling fra Vodder sogn, nordvestlige Sønderjylland, i IJSK.

benævnelser på helt eller delvis flydende genstande er i jysk almindeligt kollektiver: mange el. flere suppe, fløde, vælling, kål o.s.v.” Men altså stadig ingen præcisering af, om ordene behandles som kollektiver over hele Jylland, og om det kun gælder ord for “madretter og lign.” henholdsvis “helt eller delvis flydende genstande”.

Det kan derfor være på sin plads at undersøge, dels 1) om de øvrige nævnte ord opfattes som kollektiver i samme område som *grød*, dels 2) (ansporet af “o.s.v.” i citatet fra N.Å. Nielsen) hvilke andre substantiver end de allerede nævnte der bruges som stof-pluralis. Målet kunne være en samlet oversigt over kollektiv-betegnelserne (og deres respektive udbredelsesområder) i de jyske dialekter.

1. Kollektiv-ord for madretter, væsker mv.

I det følgende behandles først tre betegnelser for “flydende” madretter: *vælling*, *kål* og *suppe*; dernæst som betegnelse for andre flydende madvarer: *fløde* og *sirup*; endelig *olie* og *tjære* som eksempel på andre flydende substanser. Baggrunden for dette er, at netop disse ord (sammen med *grød* ovenfor) er de oftest nævnte i faglitteraturen.

1.1. “Flydende” madretter: ordene *vælling*, *kål*, *suppe*

For *vælling* gælder næsten samme udbredelsesområde af kollektivfunktionen som på kort 1, blot er afhjæmlingerne kun sporadiske på Djursland; til gengæld er Samsø kommet med. Nogle af optegnelserne viser i øvrigt, at opfattelsen af ordet som kollektiv/flertal er på retur, f.eks.: “blandt ældre hørtes i flertal: *nuə guə ty*”k *ˈsaːgo₁viliŋ*” (= nogle gode, tykke sagovælling), men *møj*’ *viliŋ* (= meget vælling) anføres som den almindelige omtale.⁴

Nu om dage kan det være vanskeligt at forestille sig ordet *kål* brugt om en flydende ret, men tidligere var ordet meget brugt om kålsuppe mv. Fx anfører Feilbergs ordbog over jyske dialekter som betydning 2 af *kål*: “navnet på den nationale ret, som laves af kål; er flertal vistnok over hele landet”.⁵ I denne betydning findes ordet som kollektiv i sam-

⁴ J. Skytte Andersen: Utrykt seddelsamling fra Vroue sogn, Fjends herred (syd for Skive), i IJSK.

⁵ H.F. Feilberg: *Ordbog over jyske almuesmål*. bd. 2 (1894-1904). Feilbergs formodning om kollektiv-opfattelse af *kål* over hele landet kan dog ikke bekræftes: Ømålsordbogen har ikke eksempler på det, oplyser lektor Karen Margrethe Pedersen, Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet.

me område som på kort 1, igen dog i mindre omfang på Djursland: kun fra Rougsø herred og Tved på Mols; men ved dette ord er Fanø kommet med. Der er i Jysk Ordbogs materiale mange bemærkninger om, at man fik kål(suppe) så tit, at man kørte træet i det. Med et mundheld hedder det således: *a blæst kuns ad æ Koel, for di var saa hied* (= jeg blæste kun ad (dvs. på) kålen, fordi de var så hede)⁶ – hvor der spilles på den anden betydning af ‘blæse ad’, nemlig ‘være ligeglad med’, så meningen bliver: jeg regner ikke den slags mad for noget.

Ved ordet *suppe* sker der stor ændring i udbredelsesmønsteret for kollektivbetydningen: *suppe* er ikke kollektiv-ord i størstedelen af Østjylland og det østlige Sønderjylland, se kort 2. I de nævnte områder optræder ordet som fælleskøn (i bestemt form: *suppen*) eller stofneutrum (*det suppe*). Stedvis i Midtøstjylland (Århus-Randers-egnen og egnen syd for Odder) har opfattelsen af ordet som neutrumsord endog sat sig så fast, at det bøjes som et almindeligt neutrumsord, jf. de små områder med stiplede linier på kortet. Dermed bliver bestemt form til *suppet*, f.eks.: *Etter suppet kam der oksestiege, kal·stiege, swynstiege* = efter suppen kom der oksesteg, kalvesteg, svinesteg (Spørring, V. Lisbjerg herred).⁷

Kort 2: *suppe* som stof-pluralis.

1.2. Andre flydende madvarer: ordene *fløde*, *sirup*.

Om *fløde* må først siges, at ordet i nordjysk har sideformer som: *flø·r*, *flø·j* i Vendsyssel, *flø·dær* Læsø, *flø·ðær*, *flø·ðær* Nordthy og Mors. Disse former stammer fra oprindelige flertalsformer (jf. artiklen ¹*fløde*

⁶ *Gammeldags Skæmt*. Udg. af Marius Kristensen og J. Brøndum-Nielsen (1916) s. 16; teksten formentlig fra 1700-tallet.

⁷ Jf. også Ella Jensen: *Houlbjergmålets Bøjningslære* (1956) s. 18, hvor neutrumsformen anføres som sideform: *sopæn* (ell. *sopæt*) Suppen. Tilsyneladende slutter ordet sig her til en gruppe af ord, der i rigsmålet er fælleskøn, men i et midtøstjysk område er stofneutrumsord eller har en neutrumsform, som f.eks. *maj'n* Maden (også *maj't*), *kafæret* (= kaffen), s. 18-19. – Måske er en sådan neutrumsform også en del af begrundelsen for Marius Kristensens bemærkning i *Kort etc.* om, at hvor ordene *suppe*, *olie* og *tjære* “er ental, er de intetkøn” (citeret ovenfor). I hvert fald har Marius Kristensens fødesogn Elsted (V. Lisbjerg herred) bestemt form *supæt* ifølge hans oplysning om ordet til Feilbergs ordbog, bd. 4 (1910-14).

i Jysk Ordbog); dermed er det nærliggende, at ordet fortsat opfattes som pluralisord. Dernæst er det bemærkelsesværdigt, at ordet opfattes som kollektiv også på Rømø, Als og i Sønderjylland syd for rigsgrænsen (i Angel dog kun den nordlige del), altså en større udbredelse mod syd end på kort 1. Også Samsø har kollektiv her, men tilsyneladende ikke Fanø. Et tredje særtræk er, at ordet enkelte steder i Midtøstjylland og Hanherred kan bøjes som neutrumsord, dvs. bestemt form bliver *flødet* (jf. forholdene ved *suppe* ovenfor). I Hads herred kan ordet være både stof-pluralis og neutrum; det første f.eks. i sætningerne: (der er) *manə flø·ð å mjetkət* (= mange fløde på mælken); *a ka it fo flø·ðən piskət styw* (= jeg kan ikke få fløden pisket stive; adjektivbøjningen viser pluralis); neutrum f.eks. i følgende sætning: *flø·ðət æ skomat ow* (= fløden er skummet af, dvs. jeg har skummet fløden af mælken).⁸

Kort 3: *sirup* som stof-pluralis.

Sirup er ikke så tæt afhjemlet som de hidtil behandlede ord, formentlig fordi produktet først er kommet relativt sent i brug.⁹ Tilsvarende foreligger også de sikre oplysninger om, at ordet regnes for et kollektiv-ord, mere spredt. Her skiller kun Vendsyssel, Nordvestjylland, Midtøst- og Sydøstjylland sig ud som sikre områder mht. opfattelsen af ordet som kollektiv, jf. kort 3. Et eksempel fra Nordthy lyder: bygsuppen var vel god nok, men jeg er nu ikke *svår hægen ætte dihær varmt sirp*, dvs. ikke særlig “vild med” de her varme(de) sirup (jf. note 9 vedr. brugen af sirup). Ofte behandles ordet som stof-neutrum, f.eks. *de sjerəp* (= det sirup) ved siden af *di sjerəp* (= de sirup), Linå ved Silkeborg.

1.3. Andre flydende substanser, væsker: ordene *olie*, *tjære*

I behandlingen af *olie* er også sammensætningerne *jordolie* og *stenolie* inddraget; begge betegner petroleum og er altså relativt nye ord i

⁸ A.M. Nielsen: Utrykt seddelsamling fra Hundslund sogn, sydlige Midtøstjylland, i IJSK.

⁹ Sirup har dog været alm. brugt i (1800-)1900-tallet “i stedet for smør i grød og som erstatning for smør (margarine) og sukker på brød”, jf. A. Espegaard: *Vendsyssel Ordbog*. III s. 248.

dialekterne, som det ses af flg. eksempel fra Midtøstjylland: (dengang) *'stjæn'oli 'di kam hæ te 'æj'næn* = stenolie de kom her til egnen.¹⁰ I Sønderjylland bruges *olie* også om fernis: (gulvet “napper”), *ə 'Ul·ə ær 'i 'tør· ind'no* = olien er ikke tørre endnu; her viser adjektivets bøjning pluralis, men det noteres også eksplicit i teksten: *Ul·e: Flertal*.¹¹ – Det viser sig, at udbredelsen af *olie* opfattet som kollektiv stort set svarer til området på kort 1 med tilføjelse af Samsø, men med undtagelse af det sydøstligste område i Sønderjylland; dog er syd for grænsen på kortet optegnet: *manə 'ulə* = mange olie, vist også *möjl 'ulə* = meget olie.¹²

Ved *tjære* er der igen indskrænkninger det område, der har kollektiv-betydning, idet bl.a. Vendsyssel må undtages, tilsyneladende også Hardsyssel mv., jf. kort 4.

Kort 4: *tjære* som stof-pluralis.

Kortet viser udbredelsen ud fra Jysk Ordbogs oplysninger, men vi har (endnu) ikke haft ordet på spørgeliste til vore meddelere. Hvis nogle af læserne selv bruger eller har brugt formerne “de tjære”, “mange tjære”, udtalt f.eks. *tir, ter*, vil vi gerne have oplysning om det, især fra de ‘tomme’ områder på kortet. Et eksempel fra Salling lyder: *han vil ha dihær tejer kooger* = han ville have de her tjære kogt.¹³ Ordet er ofte stof-neutrum og omtales altså *det tjære*; endvidere behandles det stedvis i Midtøstjylland mv. som almindeligt neutrums-ord, jf. en bestemthedsform som *tjæra* (= tjæret) fra Skanderborg-egnen.

Gennemgangen af Jysk Ordbogs materiale vedr. de otte ord, der nævnes som kollektiv-former i *Kort etc.*, viser altså, at flere af ordene kun i dele af Jylland opfattes som stof-pluralis. Faktisk er det kun *fløde*, der betragtes sådan i hele det jyske område (inkl. Samsø og Rømø, men ekskl. Anholt).¹⁴

¹⁰ Udskrift af båndoptagelse fra Røgen sogn, Gjern herred.

¹¹ M.B. Ottsen: *Hostrup-Dansk*. II. bd. 3 s. 38.

¹² Jf. Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg: *Ordbog over den danske dialekt i Angel* (1995) s. 372.

¹³ Evald Tang Kristensen: *Jyske Folkeminder*. bd. 9 (1888) s. 204.

¹⁴ Anholt har ikke stof-pluralis ved de hidtil undersøgte ord (og heller ikke ved de følgende); dialekten har dermed formentlig ikke denne kategori overhovedet.

Dog gælder det også *grød*, *vælling*, *kål* og *olie* i størstedelen af området undtagen sydligste Sønderjylland og Rømø (jf. kort 1) og snart inklusive, snart eksklusive Samsø. Ved *suppe* har størstedelen af Østjylland ikke kollektiv, men stof-neutrum eller endog i almindeligt neutrum (jf. kort 2). *Sirup* og *tjære* har kollektivformer i områder af mindre udstrækning, mindst for *sirup* (jf. kort 3-4).

Enkelte regulære neutrumsformer (bf. sing.) er fundet for *suppe*, *fløde* og *tjære*; derimod ikke for *olie*, som er det tredje af de ord, der i *Kort etc.* nævnes (eller i hvert fald antydes) at have denne mulighed.

2. Øvrige kollektiver i jysk

Det viser sig, at der ud over betegnelserne ovenfor vedr. flydende substanser med større eller mindre viskositet ("tyktflydenhed") findes andre grupper af kollektiv-ord, bl.a. ord for 'fast', tør masse bestående af meget små enheder, f.eks. *aske*, *hakkelse* = ituskårne halmstrå mv. At der ikke antydes noget om disse ordgrupper i *Kort etc.* og de nævnte efterfølgende værker, kan for så vidt undre, idet de omtales allerede i E.H. Hagerup: *Om Det danske Sprog i Angel* (1867). Hagerup noterer her: "Nogle Samlingsnavne ere flertals: Aske, Hakkelse, Hikke, Hoste, ofte Vejr (manne Hakkels, di gohj Vær) og stundom Hede (dvs. Lyng), Klinte, Tadder" (s. 140; tadder = boghvede). Her kan altså udskilles en ordgruppe vedr. helbred og "gentagne foreteelser": (mange) *hikke*, *hoste*, samt enkelte andre ord, der også kunne fortjene nærmere undersøgelse.

Kollektiv-ord har været set som et vigtigt kendetegn for jysk, formentlig mest fremhævet i P.K. Thorsen: *Nørrejysk lydlære* (1887). Der nævnes (s. 7) fem mulige "bestemte skjelnemærker mellem jysk og sprogarterne i østifterne". Som nr. 3 optræder: "Flere samlingsnavne bruges kun som flertalsord, f.eks. *fløde*, *grød*, *vælling*, *kål*, *gjær*, *tjære*, *hoste*, *aske*" (de anførte lydformer udeladt). Thorsen nævner således 5 af de 8 ord i afsnit 1 ovenfor, har desuden 2 af de "nye" hos Hagerup (*hoste*, *aske*) og endelig endnu et "nyt" kollektivord: *gær*.

Også i J.M. Jensens monografi over dialekten i Børglum, *Et vendelbomåls lyd- og formlære* (1902), findes adskillige kollektiver, men opregnet sammen med øvrige ord, der kun findes i flertal (s. 152f.; f.eks. *folk*, *penge* og ord med endelsen -er som *løjer*, *mæslinger*). Af de

specielt jyske kollektivord nævnes foruden de 13 hidtil anførte bl.a. *blår, eddike, klid, sennep, valle*.

Imidlertid findes den mest omfattende registrering af jyske kollektivord i et værk udgivet mange år senere end de hidtil nævnte, nemlig A. Noesgaard: *Danske dialekter og skolebørns skriftlige arbejde* (1951). Her gives i afsnittet "Stofnavne som flertalsord" (s. 65f.) en liste, der dels omfatter de allerede nævnte 18 ord med stof-pluralis, dels giver følgende 5 nye: *kærnemælk, lage, petroleum* (jf. *stenolie*, afsnit 1.3), *skæg, kuld* (= forkølelse).¹⁵ Dermed når vi op på 23 kollektiver, hvoraf de 15 sidstnævnte bør undersøges mere detaljeret.

Som nævnt ovenfor kan der ud over de 3 ordgrupper i afsnit 1 udskilles 2 grupper vedr. dels 'findelt faststof', dels helbredstilstande. Indplaceres også de senest nævnte ord, bliver den samlede opdeling følgende.

- 1) Madretter: *grød, kærnemælk, kål, suppe, vælling*
- 2) Andre madvarer og lign.: *eddike, fløde, lage, sennep, sirup, valle*
- 3) Andre væsker mv.: *olie, petroleum, tjære*
- 4) Findelt faststof og lign.: *aske, blå, gær, hakkelse, klid, skæg*
- 5) Helbredstilstand mv.: *hikke, hoste, kuld*.

Man kan naturligvis også (som i afsnit 1) betragte gruppe 1-3 som én gruppe: 'flydende substanser', med undergrupper. Måske kan også gruppe 4-5 ses som undergrupper af en mere overordnet gruppe: 'opdelte helheder' (skønt *kuld* = forkølelse er vanskelig at indplacere her).

Det kunne være interessant at behandle flere af de nævnte kollektiver mere indgående¹⁶, men det tillader tiden desværre ikke. Til sidst skal blot anføres lidt om emnets historie. Eksempler på denne type jysk kollektiv nævnes første gang allerede i Jens Høysgaard: *Accentuered og Raisonnered Grammatica* (1747), men kun som en parentetisk tilføjelse under omtalen af brugen af stof-neutrum i mængdeangivelser i jysk. Høysgaard skriver, at "nogle Jyder (bruger ord som *nogen*,

¹⁵ Parallelt med *hoste* nævnes sammensætningen *kighoste*, men den tæller ikke med som selvstændigt kollektiv her, ligesom heller ikke det i nordjysk udbredte synonym *galehoste* er medregnet.

¹⁶ Også udbredelse af stof-pluralis i ømålene bør undersøges nærmere: der foreligger i Ømålsordbogens samlinger adskillige eksempler på fænomenet under adjektivet 'mange', f.eks. 'mange regn', 'mange sne', 'mange hø', oplyser Anette Jensen, Institut for Dansk Dialektforskning.

megen) i Neutro, (når ordene betyder) en del af noget ... (uden, naar de taler om søbe-mad, saasom deres *mange kaal, mange grød &c.*)” (s. 156).¹⁷

Også kilderne lige efter 1800 nævner fænomenet, men igen lidt bortgemt. F.eks. anfører Jørgen Bloch således under “Adjektiver” i en liste over dialektord fra Sydvestjylland i 1807: “visse Adjektiver i Flertallet tillegges ofte Substantiver i Enkelttallet, f.Ex. mange Fløde, fleer Grød”.¹⁸ I flere optegnelser fra 1930-erne og frem angives kollektivbrug i f.eks. *mange suppe, de grød* som forældet eller især brugt af ældre, mens yngre omtaler det som stof-neutrum: *meget suppe, det grød*. Tilsvarende anfører Noesgaard (1951), i omtalte undersøgelse af dialekttræk i skolestile fra sidste del af 1940-erne, at “formen (dvs. brugen af stofnavne som flertalsord) er så afstikkende, at børnene hurtigt lærer, at de ikke må bruge den, når de skriver” (s. 66). Men, tilføjes det sammesteds: “I talesproget er den derimod for de allerfleste ords vedkommende fuldt levende”. Generationen født midt i 1930-erne har altså kunnet bruge de pågældende ord som kollektiver, men fænomenet var under afvikling og er næppe overtaget af den følgende generation.

Stof-pluralis må i dag betragtes som en forældet sproglig kategori – en specialitet især for sproghistorikere.

¹⁷ Her citeret efter Henrik Bertelsen (red.): *Danske Grammatikere*. bd. 4 (1920) s. 426 (uden = undtagen).

¹⁸ Gengivet i *Fra Ribe Amt* (1975) s. 280.

Har man virkelig sagt sådan?

Også i år bringer vi et par eksempler på, hvad folk har spurgt instituttet om – og hvad vi har svaret. Både spørgsmål og svar bringes i afkortet udgave.

Akkenej, arkens, arkengab?

A. D. fra Skanderborg-egnen er stødt på ordet en *akkenej* i forbindelse med en bygningsbeskrivelse og vil gerne vide, hvilken bygningsdel der kan være tale om.

Svar:

Ordet er i Jysk Ordbogs samlinger velkendt fra et østjysk område syd for Århus (se kort). Det udtales med tryk på første stavelse og stød på -j (som i rigsmålets *nej*); men det er også optegnet i sideformerne *akkenejer* (stadig med tryk på førstestavelen og stød på j) og *akkenet* (der har tryk på stavelsen -net).

Ordet bruges om en mindre halvrund kvist på taget af stald eller lade, ad hvilken man kunne forke hø eller korn ind. Vi har indlånt ordet

akkenej

arkens

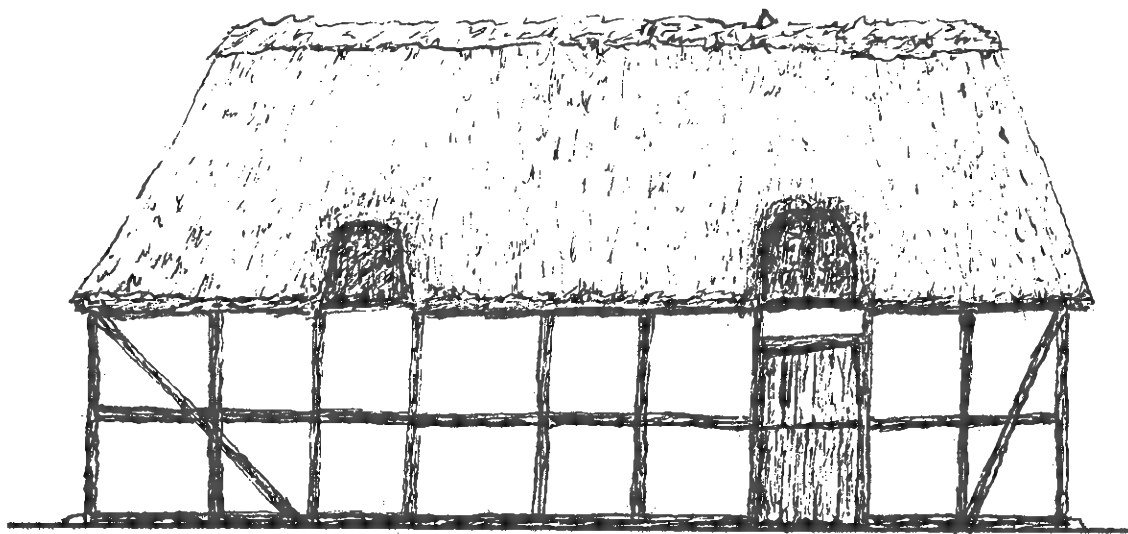

arkengab

fra nedertysk, og på dansk grund optræder det så tidligt som 1514 i formen *arkenet* i en kilde, hvor ordet betyder “udbygning el. karnap” – altså tæt på den nuværende dialektale betydning. Længere tilbage – og i stærkt vekslende former som *arkener*, *arkenel*, *arkel* (jf. Ordbog over det danske Sprog i artiklen *III.Ark*) – har det været brugt om “altan, brystværn”, og med sidstnævnte betydningsangivelse kan man følge sporet videre bagud til middelalderfransk *arquiere* (= stude for bueskytter), en afledning til latin *arcus* (= bue). Oprindeligt altså en del af en bygnings forsvarsanlæg.

Ad anden vej – muligvis via hollandsk-frisisk *arken* – er ordet også trængt ind i det vestlige Sønderjylland og op i Sydvestjylland helt til Nissum Fjord. Her hedder tagkvisten sydligst et *arkens* (se kort) og nordligere *arkengab* – med et tilføjet *gab* (= gab, åbning, luge, se kort). Også i dette område træffer vi sideformer som *arengab*, *artengab*, *attengab*. Som det fremgår af følgende citat fra Hugo Matthiessen: Ribe Bys Historie s.107, er også andet end hø og korn bragt i hus gennem arkensgabet: *Hvert lille “Arkengaf” ... i Taget over mangt et Smaahus i Ribe – stod aabent saa man fra Vognene kunde forke Hø ind paa Loftet, og Klyne fra Tørvemoserne vandrede ad det samme graadige Gab ind under Taget for at sikre Familien en lun Stue, naar Vinteren meldte sig.*

Muligvis har den sydvestjyske form af ordet (*arken*) været kendt videre omkring, for på Århus-Randers-kanten (altså nord for *akkenej*-området) hedder gavlkvisten en *ark* (hvori der så sidder et *arkvindue*).

Lade med akkenejer, tegnet af en af vore meddelere.

Glant - galant?

A.S. i Tønder spørger, hvor det sønderjyske *glant* kommer fra. Hernede siger vi normalt ikke om folk, at de er flinke; nej, det er *glant* folk.

Svar:

Ordet kommer – længst tilbage – fra fransk; *glant* er nemlig oprindeligt det samme ord som *galant*, hvis første tryksvage stavelse er reduceret til g-. På nutidigt rigsdansk bruges *galant* kun om en mandsperson, som optræder opmærksomt og høfligt over for damer – især (og svagt ironisk) om en, der er høflig på en lidt gammeldags facon. Men den sønderjyske brug af *glant* er meget mere omfattende. Her kan snart sagt alt kaldes *glant*, hvis man føler sig godt tilpas med det. Som nævnt i spørgsmålet kan det være en person, der er *glant*. Enten fordi vedkommende har et pænt, flot, indtagende ydre: *han æ en glant karl*; eller også går glantheden på det indre, idet vedkommende er flink, rar og omgængelig: *di æ så møje nawe glandt fålk å besøch* (= de er så meget nogle flinke folk at besøge); og er dét tilfældet, kan man få en *glant awten* i deres selskab – en behagelig, rar, hyggelig, måske sjov aften.

En ting kan også være *glant*: *vo æ de et glant hus, I hæ hee* (= hvor er det et dejligt hus, I har her), kan man sige – måske nok fordi huset er pænt, men allersnarest fordi det er godt og praktisk indrettet. På disse måder kan ordet bruges i næsten hele Sønderjylland (kun Als og Sundeved undtaget), desuden i Sydvestjylland (se kort).

Det er ikke hernede, alle disse betydningsnuancer pludselig er blevet udviklet. Sønderjyderne har blot fastholdt den betydningsbredde,

glant

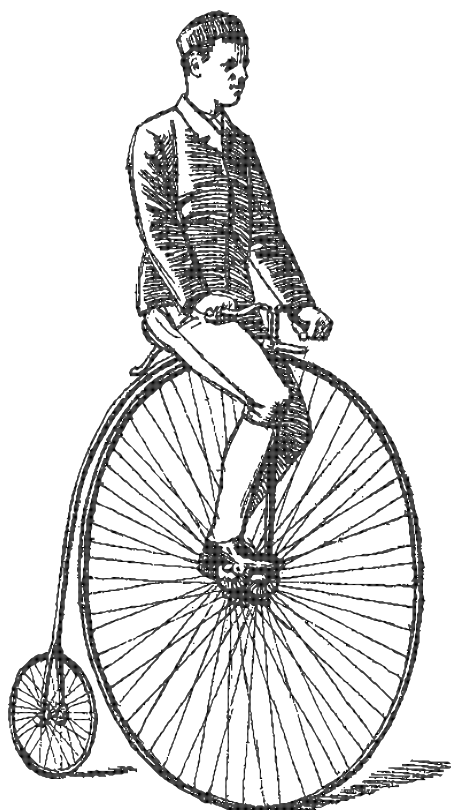
som *galant* havde, da ordet i 1700-tallet blev indlånt i dansk. Går vi til datidens rigssprogs-skrivende forfattere, som de citeres i Ordbog over det Danske Sprog, så vil man støde på mange af de samme betydningsnuancer som i sønderjysk. Når fx Holberg kalder nogle studier galante, så er det fordi han finder dem mere underholdende end absolut nyttige, og når H.C. Andersen kalder folk i København for galante, så er det deres elskværdige imødekommenhed, han tænker på. Det er først hen i 1800-tallet, at den nuværende snævre betydning af *galant* slår igennem i rigssproget.

Bejshywl

I Achton Friis: *De Jyders Land*, bd. I, s. 358, hedder det: *vi lagde ud paa vore Hedefærder sydover, skrævende over vore gesvindte "Bejshywl"*. En spørger vil gerne have nærmere oplysninger om ordet *bejshywl*.

Svar:

Ordet er et godt eksempel på det, sprogforskere kalder en "folkeety-mologisk" dannelse. Når et fremmedord indlånes, virker det ofte sært uforståeligt på folk, men bevidst eller ubevidst kan det vække associationer til noget hjemligt og blive omdannet i tilknytning hertil. En del af ordet kan ændre lydlig struktur og tage form af noget kendt; fx er navnet på ædelstenen *karbunkel* blevet omdannet til *karfunkel* med tilknytning til udsagnsordet at *funkle*, naturligvis fordi ædelstenen funkler. Tidligt i 1800-tallet indlånte vi fra tysk talemåden *forsigtighed er en borgmester-dyd*; det sidste ord er en fordanskning af det tyske *Bürger-meistertut* (sammensat af borger og mesterdyd); men da ordet

“Den høje Bicykel”. Ill. fra Salmonsens Konversationsleksikon

mesterdyd ikke fandtes på dansk, blev det tyske ord folkeety-mologisk omsat til borgmester + dyd; ordet *forsigtighed* gengiver det tyske *Vorsicht*, men i dette ords ældre betydning “forudseenhed” – en betydning som det danske ord allerede var ved at miste; så talemåden betyder altså egentlig noget helt andet, end vi nu lægger i den, nemlig: “forudseenhed er en mesterdyd for en(hver) borger”.

Da cyklen kom til landet skulle den naturligvis navngives; en af de første cykeltyper kom på markedet herhjemme i slutningen af 1860-erne med det franske navn *velocipede* (= hurtigfod); her var der ikke mange tilknytningsmuligheder til dansk ordforråd, og det københavnske folkevid omdøbte så ironisk apparatet til en *væltepeter*.

Folkeetymologisering er et kendt fænomen i alle sprog – også i jysk, og her er Achton Friis' *Bejshywl* (= bisse-hjul) et glimrende eksempel. *Bisse-hjul* er formentlig en spøgefuldst omplantning af det engelske *bicycle*, hvor det udnyttes, at det engelske ords start udtales næsten som det vestjyske *bejs* (= bisse, dvs. rende løbsk, egl. brugt om køer). Friis har ordet fra Viborg-egnen, men det har nok været en videre udbredt spøg, for i Jysk Ordbogs samlinger ligger en optegnelse på det samme fra Nibe i 1913. Den vittige betegnelse (på linje med *væltepeter*) har formentlig slået an mange steder i Vestjylland, hvor man i forvejen også brugte ordet *bejs* i den hånlige afvisende vending *du kan rende og bisse* (= rende og hoppe). Se artiklen s. 32.

Kløvning?

En spørger fra Randers har undret sig over, hvorfor en klodsmajor i nogle jyske dialekter bliver kaldt en *kløvning* og vil gerne vide, om det er et fællesjysk ord.

Svar:

Først selve ordet *kløvning*: det er afledt af udsagnsordet at kløve og betegner vel tidligst selve det at kløve noget. Men derpå kan det betegne resultatet af dette arbejde, et stykke sten eller træ fremkommet ved kløvning, altså noget meget groft tildannet. Denne sidste betydning har så været udgangspunkt for ordets brug som personbetegnelse, anvendt om en klodset, kluntet, kejtet ubehjælpelig person – en klodsmajor – der også godt kunne være lidt ubegavet og enfoldig.

Ordet er særdeles velafhjemlet fra Vendsyssel og Han; mere spredt har vi det optegnet fra Himmerland, og sporadisk forekommer det desuden i Thy, på Mors, i Salling og i Ommersyssel (jf. kortet). Så hvis spørgeren har mødt ordet i Randers, kunne det let tænkes at være brugt af en person, der var kommet til byen nordfra.

Meget taler for, at ordet er udgået fra Vendsyssel. Her bruges *i kløvning* om en mand eller en dreng med de ovenfor nævnte egenskaber. Vendelbo-skældsord kan man stifte nærmere bekendtskab med i Nikolaj Dalsgaards artikel *Haj ær da i sær faks* i sidste års Ord & Sag.

Fhv. gårdejer Klaus Moltesen, som har været meddeler til Jysk Ordbog siden 1969, har sendt os denne beskrivelse af det daglige liv på en gård i 1920'erne i Hørning ved Randers. Han fortæller om, hvordan livet foregik på den gård, hvor han selv blev født i 1916, og som han senere overtog og drev i 45 år.

Vi takker meget for denne beskrivelse, som Klaus Moltesen selv har indtalt på bånd. Hvis læserne har lyst til at høre oplæsningen, så klik ind på instituttets hjemmeside:

www.hum.au.dk/jysk/publikationer/ordsag1.htm#21

Her er der et link til denne dialektprøve.

de 'dawlə 'lyw' i æn 'go:r

(af Klaus Moltesen, lydskrevet ved Ove Rasmussen)

- 1 'de a 'no ska få'tø'l 'åm', æ de 'dawlə 'lyw' i æn 'go:r fra
 'netən₁hunə å 'tyw' å 'fram'å' – næ a ska få'tø'l åm 'de, æ:ət de
 3 'næ:məst å 'bru' 'dæn' 'go:r, a æ 'fø:t 'po: å 'si:n hå 'dröwən i
 'fæm'å₁förə 'o:r – de war 'dæn' 'go:r i 'höneŋ, də 'leq'e 'li
 5 'öw'ər få 'kjærkən
 'a æ dæn 'øŋst o 'fi:r 'søskən – de ku 'bå:də væ 'hu:n å 'så:n – vi
 7 blöw 'ti:lə sat 'te å 'ar:baj' å ha 'små: 'plektər – 'de 'ha: 'ål',
 'bå:də 'stuə å 'smo:
 9 de wa nåk 'mest 'mo:r, də be'stæmt – 'fa:r wa 'miər 'slið₁senət –
 'mo:r 'ha: 'gjæn' 'tow' 'piqər, de wa få'de hun sku 'hjælp min
 11 'fa:rs 'fa:r mæ 'ål'teŋ' – də wa 'möj' 'ar:baj'ə mæ 'ål' de 'dawlə
 mæ 'wask å 'brænsəl – dæn 'jæn' 'pi:q sku 'hjælp 'te mæ' å 'målk,
 13 å hwes də wa 'traw'lt i 'markən hælə 'syq₁dåm', ku ət 'ski:', di sku
 'u: 'ål' 'trej' – də wa jo 'åsə 'hawən, 'höns å anət 'små₁kraw'l də
 15 sku 'pasəs

Gården i Hørning, luftfoto fra omkring 1950.

Det daglige liv i en gård

af Klaus Moltesen

Det, jeg nu skal fortælle om, er det daglige liv i en gård fra 1920 og fremad. Når jeg skal fortælle om det, er det nemmest at bruge den gård, jeg er født på og siden har drevet i 45 år. Det var den gård i Hørning, der ligger lige over for kirken.

Jeg er den yngste af fire søskende. Det kunne både være godt og skidt (egtl. 'hvordan og 'sådan'). Vi blev tidligt sat til at arbejde og have små pligter. Det havde alle, både store og små.

Det var nok mest mor, der bestemte. Far var mere slidsindet (dvs. blev ikke så let vred). Mor havde gerne 2 piger; det var fordi, hun skulle hjælpe min fars far med alting. Der var meget arbejde med alt det daglige med vask og brændsel. Den ene pige skulle hjælpe til med at malke, og hvis der var travlt i marken eller sygdom, kunne det ske, de skulle ud alle 3. Der var jo også haven, høns og andet småkravl, der skulle passes.

dæ wa 'gjæn· 'tow' 'kå·l å 'tit en kâmfə'mi'ərət 'dræn' åm
 17 'sâm'ərən å så en 'röjtər – de vel 'sæj· han vil no 'hælst kaləs
 'fuər₁mæjstər, de wa 'lisåm let 'pæ·nər å wa wəl 'nåk 'kåmən, da
 19 vi fek kon'trål'får'e:neŋ – 'röjtərən sku 'hælst sto 'åp 'fö:r 'fæm'
 åm 'muənen, så han ku fo 'di 'ky'ər, dæ ha mest 'mjælk, 'målkæt
 21 'enən klåkən 'sæqs, da di 'hælst sku 'målkəs 'trej' 'gaŋ'
 ve 'hal·sæqs₁ti'ən 'kam' 'fa:r, å 'så wa ət it så 'gåt, hwes 'röjtərən
 23 'it wa kāmən 'åp – så sku dæ 'kaləs på et 'ånt pa 'hjælpərə, så vi
 ku fo 'målkæt, 'enən 'mjælk₁kuskən 'kam' – 'så:n ən 'muən wa dæ
 25 'gaŋ' 'i'ən – 'föst fek 'röjtərən skjæl 'u', å vi 'anə wa 'nåk let 'su:r
 'öw'ə å blyw jawət 'ti·lə 'åp, få'de 'han lå å 'snårkæt – mæn 'röj-
 27 tərən 'skywtət, å di 'flest 'å dæm wa 'døqti – 'kå·lən sku i
 'hæjst₁stål'ən; dæ wa 'møj' 'ar·bajə 'mæ' å få 'mo·qət å 'streqlət
 29 – 'hæjstən sku si 'år'nli 'u', de wa lisåm 'anseqtət 'u·a₁te – dæ wa
 'gjæn· 'fæm' 'arbajs₁hæjst å 'så 'pla·q å 'fölar, 'kyər₁hæjstən wa
 31 'gjæn· 'u:n få 'nomər – dæn 'fö'st a ka 'håws, 'de wa en betə
 'swåt₁bru:n 'nårskər; 'dew'a så 'møj' ən betə 'bå·də 'døqti å 'ske-
 33 kälə 'hæjst – 'næ:r dæn kam få 'jompən, ku vi 'bå·də kām te
 fa'mil'ibe₁sø:q å en 'tu:r te 'rajs – da 'musə blöw få 'gaməl å
 35 'jompən 'mæ, 'fek vi en 'jomp po 'gomi₁hju:l å en 'nøj'
 'kyər₁hæjst – 'dew'a en 'skemlät 'ålən₁bår'ə, å 'så wa vi 'pæ:nt
 37 'kyərən – 'så:n en 'jomp wa et gåt 'kyər₁töw', dæ wa 'eŋən dæ
 falt 'u', å næ dæ kam en 'gu' 'fo₁puəs 'i:, wa dæ 'hæl'ər 'eŋən dæ
 39 'frø:s
 'næ'ə 'kå·lən wa 'færdi mæ 'muən₁arbajət, så gik di 'en' te 'dåwər
 41 – 'piqərən wa kāmən 'åp let 'fö:r å ha tænt 'åp po kom'fy:rət, så di
 ku fo kåqt 'mjælk te 'mjælkə₁brø: å 'wan' te 'kafə – de vel 'sæj·,
 43 dæ wa 'bå·də 'riks å si'kår'i 'i: – 'mjælkə₁brø:ə de wa 'nøj'₁sko:r
 'brø₁tærneŋər mæ 'ko·qən 'mjælk 'po: – 'de wa 'gu' 'fö· – de wa
 45 'it 'ål· dæ ku 'to:l ət, å 'så fek 'di 'hawə₁grø: – 'dæ:r₁ætə wa dæ
 'kafə mæ 'råw₁brø: å en 'ka·q₁mælma mæ maga'ri:nə å 'wost
 47 'röjtərən 'kam 'let 'ætər - i'sæ:r hwes han wa 'let entrə'si'ärt i
 'pi·qən – 'si:n kam 'fa:r 'en', å 'så fek 'mjælkən et betə 'ko:q, 'så
 49 war ət 'bæjst – 'så wa ət 'åså 'ti: få vi 'bön' å kām 'åp å fo 'spi'st
 'enən 'skuəl₁ti: –
 51 vi gik i 'skuəl hwə'anən 'daw' å 'ha: noən 'pleqtər 'enən
 'skuəl₁ti: – vi 'drænər sku 'skywtəs - dæn 'jæn· sku bær 'brænsəl
 53 'en', å dæn 'å:n sku 'mo·q ve 'hönsən – de ku 'gåt gå 'stærk, hwes

Der var gerne 2 karle og tit en konfirmeret dreng om sommeren og så en røgter. Det vil sige, han ville nu helst kaldes fodermester, det var ligesom lidt pænere og var vel nok kommet (i brug), da vi fik kontrolforeningen. Røgteren skulle helst stå op før 5 om morgenen, så han kunne få de køer, der havde mest mælk, malket inden klokken 6, da de helst skulle malkes 3 gange.

Ved halv 6-tiden kom far, og så var det ikke så godt, hvis røgteren ikke var kommet op. Så skulle der kaldes på et andet par (dvs. et par andre) hjælpere, så vi kunne få malket, inden mælkekusken kom. Sådan en morgen var der gang i den. Først fik røgteren skæld ud, og vi andre var nok lidt sure over at blive jaget tidligt op, fordi han lå og snorkede. Men røgterne skiftede, og de fleste af dem var dygtige. Karlene skulle i hestestalden; der var meget arbejde med at få muget og striglet. Hestene skulle se ordentlige ud, det var ligesom ansigtet udadtil. Der var gerne 5 arbejdsheste og så plage og føl. Kørehesten var gerne uden for nummer (vist egtl. numre). Den første, jeg kan huske, det var en lille sortbrun norsker (= nordbagge); det var så meget en (dvs. en særdeles) lille både dygtig og skikkelig hest. Når den kom for jumben, kunne vi både komme på familiebesøg og en tur til Randers. Da Musse (hestens navn) blev for gammel og jumben med (= også), fik vi en jumbe på gummihjul og en ny kørehest. Det var en skimlet oldenburger, og så var vi pænt kørende. Sådan en jumbe var et godt køretøj, der var ingen, der faldt ud, og når der kom en god fodpose i, var der heller ingen, der frøs.

Når karlene var færdige med morgenarbejdet, så gik de ind til davre (= morgenmad). Pigerne var kommet op lidt før og havde tændt op på (dvs. i) komfuret, så de kunne få kogt mælk til mælkebrød og vand til kaffe; det vil sige, der var både Richs og cikorie i. Mælkebrød det var nyskårne brødterninger med kogt mælk på. Det var (en) god føde. Det var ikke alle, der kunne tåle det, og så fik de havregrød. Derefter var der kaffe med rugbrød og en kagemellemmad (= sigtebrødsmellemmad) med margarine og ost.

Røgteren kom lidt efter, især hvis han var lidt interesseret i pigen. Siden kom far ind, og så fik mælken et lille (op)kog, så var det bedst. Så var det også tid for os børn at komme op og få spist før skoletid. Vi gik i skole hveranden dag og havde nogle pligter før skoletid. Vi drenge skulle skiftes – den ene skulle bære brændsel ind, og den anden skulle muge ved hønsene. Det kunne godt gå stærkt, hvis vi havde ligget for længe (dvs. var kommet for sent op).

vi ha 'lā' fār 'læŋ.
 55 'daw'an 'gek mæ 'arbaɟ' ætə 'o:rs₁ti:ən; də wa 'ål₁ti:r 'nāk ā ta
 'fat 'po: – ām 'sām'ərən blōw də 'spi:st 'nuə 'fö:r, ā 'sā war də
 57 'fårmejas₁mæлма – 'me:ə wa 'ål₁ti:r klākən 'tāl' 'bā:də 'sām'ər ā
 'ventər – hwes 'kā:lən 'di sku i 'markən, wa də 'kafə klākən 'jæt
 59 – wa di 'hjæm· ve 'go:rən, ku di 'fo' at klåken 'trej'; 'nowən
 'stæjər wa at klåken 'jæt 'o:rət 'ront – klåken 'trej' be'gønt 'røj-
 61 tærn, så 'han ku fo 'fuərət ā væ 'kla:r 'te' ā 'mål̄k klākən 'fæm' –
 'vi 'bön' wa kāmən fra 'skuəl ā sku hjælp 'te mæ fā'skjæl'i – hwes
 63 də 'it wa fār 'manə 'læjsər, ku vi ræn 'u: ā 'liəq – 'næ:ə vi wa
 be'gøn't i 'skuələn, sku vi 'lær ā 'mål̄k, så vi ku hjælp 'te ām
 65 'awtənən – 'kā:lən hālt 'awtən ætə 'o:rs₁ti:ən ā sku 'sā ha 'årnət i
 'stål'an 'enən 'awtəns₁ma, sām wa al'men'əli ve 'hal'₁syw'₁ti:ən –
 67 de wa 'gjæn· ən 'gu: på'sjon 'stu:ət ka'tåflər mæ 'kål' 'flæsk
 hælər ən freka'dæl· 'te ā så 'brø: ā 'på₁leq' – 'mo:r ku 'en'i₁mæl·
 69 'lær di 'oŋ', 'hu'ən di sku 'smö:r en 'mæl₁ma – nown blōw 'let
 'sur, 'anə ær'kjæn·, at de 'smaqt bæjər, 'næ:ə de wa 'gjo:r 'år'nli
 71 ām 'awtənən 'sa: vi 'ål'sam'əl i 'stāwən – 'fa:r 'sa: 'let 'u: te 'si:n,
 'sā kun han 'bæjər 'si: a'vi:sən – vi 'anə 'sa: ve 'bu'ərət, 'mo:r ā
 73 'piqərn mæ no 'strekə₁tōw', 'kā:l ā 'dræŋər 'mæ' no 'lø:sneŋ –
 'en'i₁mæl· blōw də 'spel'ət fā'skjæl'i 'spel – de wa 'ā 'tit, də
 75 blōw 'soŋən en 'saŋ' hælə 'fliə – 'vi 'bön' blōw jawət i 'sæŋ' ætər
 'al'ər – al'men'əli 'sæŋə₁ti' wa ve 'hal'₁ti'₁ti:ən, 'sā ku 'kā:lən ha
 77 fuərət 'o:, ā 'fa:r 'gek en 'roŋ· i 'u₁hu:sən ā löjtət 'o: - 'de wa et
 'uð₁trøk fra 'dæn' 'ti:, de 'får₁gik mæ 'löjt i 'ho:nən – 'mo:r lå
 79 te'ræ't mæ 'brænsəl ve kom'fy:rət, så de wa 'kla:r te ām 'muənən
 – 'kakə₁lāw'nən sku 'årnəs, 'hælst mæ 'gāt 'brænsəl, så dæn ku
 81 hāl 'il' te ām 'muənən
 də wa 'møj' fā di 'oŋ· ā 'ræn· 'te ām 'awtənən: gymnə'stik ā
 83 'awtən₁skuəl ā 'oŋdāms₁mø'ər – 'ætər 'ju:l da blōw də 'lø:st te
 dilæ'tant – 'dæm, də wa 'mæ te 'de, ku 'gāt 'væ· 'nuə 'klat₁ywət
 85 ām 'muənən, da de 'tit blōw 'silə – di 'oŋ·, də 'ha: djæ 'hjæm'
 'hæ: ām'kren', 'sykəlt 'sām₁ti:r 'hjæm', ā də ku 'āsə væ 'jæn', də
 87 sku be'sø:q ən 'pi:q – 'fö:r 'sā:n ən 'tu:r wa də nown
 'fårbə₁re:ðəlsər – ām 'ventərən så sku 'sykələn görəs 'kla:r, ā də
 89 sku 'lyw's 'po: – 'væj'ən wa 'ren·, ā də wa 'eŋən 'lyw's 'nowən
 'stæjər – 'sykəl₁löjtən wa ən 'karbi₁löjt, 'dæn' 'ga' et 'gāt 'lyw's,
 91 mæn dæn sku 'pasəs ā 'rænsəs

Dagen gik med arbejde efter årstiden; der var altid nok at tage fat på. Om sommeren blev der spist noget før, og så var der formiddagsmellemmad. Middag var altid klokken 12 både sommer og vinter. Hvis karlene skulle i marken, var der kaffe klokken 1, var de hjemme ved gården, kunne de få det klokken 3; nogle steder var det klokken 1 året rundt. Klokken 3 begyndte røgteren, så han kunne få fodret og være klar til at malke klokken 5. Vi børn var kommet fra skole og skulle hjælpe til med forskelligt. Hvis der ikke var for mange lektier, kunne vi rende ud og lege. Når vi var begyndt i skolen (dvs. at gå i skole), skulle vi lære at malke, så vi kunne hjælpe til om aftenen. Karlene holdt (fyr)aften efter årstiden og skulle så have ordnet i stalden før aftensmad, som var almindelig ved halvsyvtiden. Det var gerne en god portion stuvede kartofler med kold flæsk eller en frikadelle til og så brød og pålæg. Mor kunne ind imellem lære de unge, hvordan de skulle smøre en mellemmad. Nogle blev lidt sure, andre erkendte, at det smagte bedre, når det var gjort ordentligt. Om aftenen sad vi allesammen i stuen. Far sad lidt ude til siden, så kunne han bedre se (at læse) avisen. Vi andre sad ved bordet, mor og pigerne med noget strikkesøj, karle og drenge med noget læsning. Ind imellem blev der spillet forskellige spil, det var også tit, der blev sunget en sang eller flere. Vi børn blev jaget i seng efter alder, almindelig sengetid var ved halvtitiden, så kunne karlene have fodret af, og far gik en runde i udhusene og lygtede af – det var et udtryk fra den tid, det foregik med lygte i hånden. Mor lagde til rette med brændsel ved komfuret, så det var klar til om morgenen. Kakkelovnen skulle ordnes, helst med godt brændsel, så den kunne holde ild til om morgenen.

Der var meget for de unge at løbe til om aftenen: gymnastik og aftenskole og ungdomsmøder. Efter jul blev der læst til dilettant. Dem, der var med til det, kunne godt være noget klatøjede om morgenen, da det tit blev sent. De unge, der havde deres hjem her omkring, cyklede sommetider hjem, og der kunne også være en, der skulle besøge en pige. Før sådan en tur var der nogle forberedelser; om vinteren så skulle cyklen gøres klar, og der skulle lys på. Vejen var dårlig, og der var ingen lys nogen steder. Cykellygten var en karbidlygte, den gav et godt lys, men den skulle passes og renses.

– å 'så wa at 'gal' åm 'ventərən, få dæ wa 'wan' 'i:, å de ku 'læt
 93 'fry:s – de wa 'hæl'ər 'it 'gåt, hwes 'sykələn poŋ'ti'ərət; 'så måt di
 'æntən 'go: 'hjæm' hælə kām 'hæn' en 'stæj, 'huə dæ wa 'lyw's,
 95 'lap₁sa:qər å 'sykəlpomp – dæ wa i 'ål: 'lans₁böj'ərn 'nowən
 'stæjər, 'huə di 'oŋ' hålt 'te – 'hæ: i 'böj'ən wa at 'mest 'hæn: i
 97 sæn'tra:lən – æjnər 'vilasən, sām 'bowət 'dæ:r, wa 'sykəl₁smej å
 sål 'slek å siga'rætər - ja han wa 'åsə 'træsko₁man' å sål 'ål'
 99 slawəls 'gomi₁fo₁töw' – da dæ 'så kām 'i:s₁pen:, ku di åsə 'fo:s, så
 'dæ:r wa 'ål:₁ti:r 'nowən å 'snak 'mæ
 101 de wa 'møj' al'men'əli, at 'nå:r 'kå:lən di sku fuər 'o:, så sku di 'li:
 et 'slaw 'åm' te 'nå:₁bow'ən hælə et 'ánt 'stæj får å 'si:, åm djæ
 103 'hæjst så 'år'nli 'u:; 'så blöw dæ 'åsə få₁tal hi'står'iər å 'pra:lət en
 'hi'al 'di'al
 105 'sjæl' åm vi snakət dia'læqt, wa at 'it 'manə, dæ så 'a – dæ wa
 'møj' 'på₁verkneŋ 'u:₁fra:; i'sæ:r 'dæm, dæ ha won på 'höw₁skuəl,
 107 'di 'fek et 'ánt 'språq – 'bæstə₁fa:r, de vel sæj 'fa:r₁fa:r, ha won på
 'björ'nbaks 'höj₁skuəl i 'vi:₁böj'; 'dæ:r sku di 'lær å snak
 109 'riqs₁språq å i de 'hial 'tawn leq de 'bonskə 'ba:q sæ, så 'de kam
 dæ jo 'læt et 'sjåw' 'språq 'u: 'o: – å i 'skuələn blöw 'bön'ən nåk
 111 'å 'rætət, di sku jo 'lø:s, 'lisåm dæ 'stu i 'bøq'ərn
 po 'dæn' 'mo: 'gek dæ 'tyw: 'o:r te 'kriq'ən brø 'u:, å 'da blöw dæ
 113 'møj' lawət 'åm' får' å fo de 'hialə 'te' å slå 'te – ætə 'kriq'ən
 be'gønt en 'hi'al 'nøj' 'ti: mæ 'nøj' 'skekər, ja 'hialə 'lansby₁lyw'at
 blöw 'anə₁lej'əs

Tærskning fra stak 1928.

Fotografierne er venligst udlånt af Klaus Moltesen.

Og så var det galt om vinteren, for der var vand i, og det kunne let fryse. Det var heller ikke godt, hvis cyklen punkterede; så måtte de enten gå hjem eller komme hen et sted, hvor der var lys, lappesager og cykelpumpe. Der var i alle landsbyerne nogle steder, hvor de unge holdt til. Her i byen var det mest henne i centralen. Ejnar Villadsen, som boede der, var cykelsmed og solgte slik og cigaretter – ja, han var også træskomand og solgte al slags gummifodtøj. Da der så kom ispinde, kunne de også fås, så der var altid nogle at snakke med.

Det var meget almindeligt, at når karlene de skulle fodre af, så skulle de lige et slag om til naboen eller et andet sted for at se, om deres heste så ordentlige ud; så blev der også fortalt historier og pralet en hel del. Selv om vi snakkede dialekt, var det ikke mange, der sagde a (= jeg). Der var meget påvirkning udefra; især dem, der havde været på højskole, de fik et andet sprog. Bedstefar, det vil sige farfar, havde været på Bjørnbaks højskole i Viby; der skulle de lære at snakke rigssprog og i det hele taget lægge det bondske bag sig, så det kom der jo let et sjovt sprog ud af. Og i skolen blev børnene nok også rettet, de skulle jo læse, ligesom der stod i bøgerne.

På den måde gik der 20 år til krigen brød ud, og da blev der lavet meget om for at få det hele til at slå til. Efter krigen begyndte en helt ny tid med nye skikke, ja, hele landsbylivet blev anderledes.

Klaus Moltesen (i trækvognen) og hans tre søskende med den lille norsker.

Midtøstjysk – et kort signalement af Klaus Moltesens dialekt (ved Viggo Sørensen)

Der vil i det følgende blive givet eksempler fra den lydskrevne tekst s. 20 ff., hver gang efterfulgt af parentes med oversættelse og linjenummer. For den læser, som gerne vil se, hvor langt de nævnte dialekttræk rækker omkring, henviser jeg hvor muligt til de dialektkort 1-20, vi og Institut for Dansk Dialektforskning (Kbh. Univ.) har lagt ud på netadressen www.statsbiblioteket.dk/dlh/dialekt/kort01.html (hhv. kort02.html etc.) – og man skal lige huske at scrolle ned, når man vil se signaturforklaringen, som er anbragt under kortene!

Jeg vil hen ad vejen påpege **træk i udtale og bøjning**, der indkredser teksten mere og mere i retning af Klaus Moltesens fødested Hørning, sydøst for Randers.

Vi kan hurtigt fastslå dialektens fællesjyske træk: bortfald af tryksvagt e til slut i ordet (såkaldt **apokope**), jf. kort05: *få'tø'l* (= fortælle; 1), *tyw'* (= tyve; 2), *hjælp* (= hjælpe; 10), *ønst* (= yngste; 6); som det ses af eksempel nr. to kan apokopen medføre, at stemt konsonant bliver lang. I bestemte sammenhænge finder man alligevel tryksvagt e i slutningen af jyske ord: fx *kafə* (= kaffe; 58), *hiələ* (= hele; 113); derimod er *bonskə* (= bondske; 109) et fra rigssproget overført ord, som ikke tilhører den gamle dialekt.

Næsten fællesjysk er det også, at man i modsætning til rigssproget **mangler stød på enstavelseord med stemt + ustemt konsonant** efter vokalen, jf. kort03: *be'gønt* (= begyndte; 60; men selvfølgelig stød i participium: *be'gøn't* = begyndt; 64), *hælst* (= helst; 21).

Og så endelig det såkaldte **enklisestød**: når et trykstærkt ord, der ender på kort vokal, efterfølges af et tryksvagt ord, der starter med vokal eller stemt konsonant, så smelter de to ord sammen, og der opstår stød, hvor ordene mødes: hvis ord nummer 2 begynder med vokal, falder stødet på det forrige ords korte vokal: *mæ å > mæ' å* (= med at; 12), *fo ət > fo' ət* (= få det; 59); hvis ord nummer 2 begynder med stemt konsonant, falder stødet på denne: *de wa > dew'a* (= det var; 32).

Det jyske **a** (= jeg; 105) er allerede i første halvdel af 1900-tallet fortrængt her i Østjylland ved rigssprogspåvirkning. Jf. kort20.

Andre træk ved udtalen har dialekten tilfælles med alle de øvrige nørrejyske dialekter (mens sønderjysk stort set følger rigssproget): lukket langvokal **i(e)**, **y(e)**, **u(e)**, **o**, **å** svarende til rigssprogets **e**, **ø**, **o**, **å**, **a**, jf. kort07 og kort08: *hi'al di'al* (= hel del; 104), *ky'ar* (= køer; 20), *sku'al* (= skole; 50), *o'r* (= år; 4), *nå·bow'an* (= naboen; 102). Der er i lydskriften en del vekslen mellem *iə*, *yə*, *uə* og (ikke-diftongeret) *iː*, *yː*, *uː*, men den sidste notation kan skyldes, at det er vanskeligt for aflæseren, der ikke er godt bekendt med dialekten at høre fine nuanceforskelle på dette *iː*, *yː*, *uː* og dialektens almindelige *iː*, *yː*, *uː*, svarende til samme lyd på rigssproget, fx *ti'an* (= tiden; 55). Nogle gange i optagelsen bruger Moltesen *ā*, *aː* for ventet *o*, *å*: *smā'* (= små; 7), *kla'r* (= klar; 61); her må være tale om rigsmålspåvirkning. *a*-et i udtalerne *ka'q-* (= kage-; 46) og *ba'q* (= bag; 109) er derimod ægte dialektal, en undtagelse (foran *q*) til den føromtalte regel.

På samme måde finder vi **udtalt h i forbindelserne hv-, hj-**, jf. kort11: *hwes* (= hvis; 13), *hjam'* (= hjemme; 59). Og i starten af ord ses den fordeling, at **v- bruges foran fortungevokal, w- foran bagtungevokal**, jf. atter kort11: *wan'* (= vand; 92), *væj'an* (= vejen; 89).

Svarende til rigssprogets iv, ev har man yw, öw (idet Vejle-Haderslev-egnen dog foretrækker *iw*, *ew*): *lyw'* (= liv; 1), *blöw* (tryksvagt; = blev; 7). Rigssprogets øj går med her, idet dialekten har *yw*, *öw*: *'klat₁ywät* (= klarøjet; 84), *-töw'* (= -tøj; 73).

Endelig svinder et olddansk (og rigssprogets) **-ð** helt og aldeles efter lang vokal: *føː* (= føde; 44), men viser sig som **j** efter kort vokal: *stæj* (= sted; 94). I sønderjysk sætter **j**-et sig generelt igennem.

Og nu dialekttræk, der skiller øst- fra vestjysk. Moltesens dialekt har **efterhængt artikel**: *a¹vi:sän* (= avisen), men *bu'arät* (= bordet; begge 72), hvorimod vestjysk har den foranstillet: *æ a¹vi:s* etc. Og som sammenstillingen viser, skelnes der mellem **fælleskøn og intetkøn**, et klart østjysk træk, idet alle tællelige genstande (som avis, bord) er fælleskøn i Vestjylland og kaldes *en bord* etc. Og bemærk, at i disse henseender går Sydøstjylland, syd for Horsens fjord, med vestjysk; jf. kort02. Om en mulig årsag hertil, se Ord & Sag 2, s. 40 ff.

Skal vi indkredse Klaus Moltesens dialekt nærmere – inden for Østjylland nord for Horsens fjord – har man et godt udskilningstræk i **udtalen med -t af tryksvagt -et**; i hele den nordlige del af Østjylland (samt Djursland) udtales dette *-ə* eller *-əð* (el. lign.), men i det centrale Østjylland (mellem Randers og Horsens, og forøvrigt videre sydpå ud af det østjyske område) er udtalen *-ət*. Jf. kort18. Og det er ligegyldigt, hvorfra denne tryksvage stavelse stammer: om det er bestemthedsendelsen ved substantiver: *bu'ərət* (= bordet; 72), eller præteritum/participium-endelse af verber: *snårkət* (= snorkede; 26), *fuərət* (= fodret; 77), eller et tryksvagt “det” (*ət*; 60), eller neutrum-endelse i et pronomen: *anət* (= andet; 14). Denne tekst viser det ikke, men selv et *-et/-ed* af helt anden oprindelse udtales *-ət* i dette område: *mo'nət* (= måned).

På den anden side er det helt oplagt, at dialekten ikke hører hjemme helt nede omkring Århus-Skanderborg-egnen, for det typiske *-j*, udviklet af olddansk *-t*, mangler helt. Det hedder i teksten ikke *brøj'* og *u:j*, som århusianerne siger, men *brø'* (= brød; 68) og *u'* (= ud; 14). Denne udtale, med **bortfaldet olddansk -t** (svarende til *-ð* på rigssproget), skal vi netop op i et lille område syd for Randers fjord for at finde – tæt på et lige så lille område, hvor hvor t'et er udviklet til *-r*: *brø'r* (men efter *u* stadig *-j*: *u:j*). Jf. kort14. Og så er vi meget præcis endt på Klaus Moltesens fødeegn.

Som hermed vist, kan en af de gamle jyske dialekter relativt hurtigt stedfæstes på grundlag af **udtale- og bøjningsforhold**. Og endda mest på udtalen, for nogle bøjningsforhold er mindre lokalt betingede end udtalerne. Fx er det fællesjysk (og endnu længere tilbage fællesdansk) træk, at **stærke verber danner participium på -en** (og ikke som i nuværende rigssprog på *-et*): *kāmən* (= kommet; 62), *soṇən* (= sunget; 75). Og det er fælles for hele Syd- og Sønderjylland, at **nogle verber i præteritum og participium bøjes efter gammel -de-bøjning** (stadig kendt fra svensk), men hvor endelsen i moderne jysk ofte er helt bortfaldet: *ær'kjæn* (= erkendte; 70), *sål* (tryksvagt; = solgt; 98). Mange har i tidens løb spurgt, om ordforrådet ikke også er med til at kendetegne en dialekt. Men nej, det er ikke det normale. **Ordene har i reglen en udbredelse på tværs af dialekterne**, sådan som vi finder det

mest praktisk at definere dialekterne. Ord kan skiftes ud, uden at en dialekt af den grund ændres voldsomt. Faktisk er der i Moltesens tekst flere eksempler på indlån af ord fra rigssproget (som led i den almindelige kulturelle påvirkning): *'på₁verkneŋ* (= påvirkning; 106), *'oŋdåms₁mø·ər* (= ungdomsmøder; 83) osv; i ældre tid blev de indlånte ord ofte kraftigere ændret: *'karbi₁löjt* (= karbidlygte: 90). Omvendt er mange af Moltesens ord allerede i hans mund historiske, fordi de genstande eller begreber, de betegner, nu er kulturelt uddøde: *nårskər* (= norsker, hesterace; 32), *'træsko₁man'* (= træskomand; 98). Et ord som *'slið₁senət* (= slidsindet; 9) er ikke indholdsmæssigt forældet, for det er faktisk svært at gengive indholdet vha. et enkelt rigssprogsord; alligevel er ordet nok forældet og blandt yngre erstattet af helt andre udtryksmåder.

På trods af, at ord generelt ikke hører hjemme i en bestemt dialekt, så er der i teksten et par **ord eller ordformer, der er karakteristiske for netop denne dialekt** (og nærmeste områder), og som derfor lige bør nævnes: *it* (= ikke; 63); *håws* (= huske; 31). Mht. *it* jf. kort19. Mere bredt anvendte, men afgjort jyske ord (og naturlige gloser i en jysk-præget rigssprogsvariant), er følgende: *betə* (= lille; 31), *å* (= også; 74), *gal'* (= vred; 92).

Lad mig til slut tilføje, at der fra næsten-nabo-sognet Vissing foreligger en knap 200 år gammel sprogprøve, som den interesserede læser kan holde op mod Klaus Moltesens nutidige. Sprogprøven – et par konstruerede, men meget mundrette bondesamtaler – er skrevet af degnen Peder Knapp, og man kan læse både om ham og om den dattede dialekt i Ove Rasmussens artikel i *Sprog og Kultur* 28, 123 ff.

Nina Grøftehaug og Viggo Sørensen:

Vil du ikke rende og hoppe

– et spørgsmål om underforståelse og omtolkning

Hvor har vi – den rigssprogtalende generation fra 40-50erne – dog tit hørt det! Når vi som børn kom med en gang sludder, eller når vi plagede for et eller andet, så sagde vores mor: *vil du ikke rende og hoppe*, eller: *du kan rende og hoppe*. Det var signal om at holde op; og virkede det ikke, vankede der panderynken, skæld-ud og til sidst en fast hånd i skulderen. I København brugtes for øvrigt også varianten: *vil du ikke hønse* – også før hønseringene blev legetøj for børn.

Vi vidste lige nøjagtigt, hvad de nævnte udtryk betød – skønt ordene jo egentlig er en forfærdelig gang sludder! Det var jo ro og disciplin, mor forlangte, ikke at vi skulle give os til at fare forvirrede omkring.¹ Eller var pointen måske, at vores sludren eller plageri var lige så urimelig og tåbelig, som det havde været, at vi rendte rundt og skabte os? Eller – kan det tænkes, at de sære udtryk er omformninger af noget helt andet?

I hvert fald er det interessant, at man i den jyske almue har anvendt hånligt afvisende udtryk af en mere grovkornet karakter, indtil de ovennævnte vandt indpas med den sejrende købstadbaserede fælleskultur.² Ja, mangan gæv nordjyde vil såmænd stadig, hvis situationen

¹ I ODS VIII, 1253 antages det, at *hønse* går tilbage til et opr. nedertysk lavsudtryk *hänsen* med betydningen “traktere, give bøde” etc. Det virker oplagt urimeligt, og vi tror mere på forklaringen af det tilsvarende svenske udsagnsord *hönsa* i SAOB XII, H 2364: “opføre sig som en høne”. Opfattelsen bestyrkes af, at flere besvarelser af Jysk Ordbogs spørgeliste BT 34 forklarer *hønse* som det “at springe omkring”, “løbe søgende rundt” etc. – “ligesom en høne efter korn”, tilføjer en meddeler.

² Alle oplysninger om, at man på jysk siger *rende og hoppe*, *rende og hønse* – eller med en lokal variant *rende og bese* (= bisse) – stammer fra det yngre lag af Jysk Ordbogs kildemateriale (efter ca. 1900). Men heller ikke de rigssproglige belæg for udtrykket i ODS XVII, 749f. er ret gamle, det ældste fra 1895.

er uformel og vedkommendes utålmodighed bliver stor nok, gribe til dialektens klassiske afvisning: *du kan skide*, eller: *vil du ikke skide* – og meget gerne med gentagende eftertryk: *du kan skide, kan du*. Eller i udvidet form: *vil du ikke skide i havet*, (*vil du ikke dét*). Og der kan være broderet videre på formlen: *vil du ikke skide i havet, hvor det er dybest* – eller: *du kan skide i havet og sejle i land på bollerne*.³ Ingen af alle disse udtryk synes dog særlig gamle; vi har dem først belagt fra ca. 1850.

Endnu ved indgangen til 1900-tallet regnes ordet *skide* ikke for usømmeligt i de fleste jyske dialekter⁴, men klokken er faldet i slag. Snart begynder man at føle ordet vulgært eller i hvert fald ret så bramfrit, og vi støder da på eufemistiske omskrivninger af de ovennævnte udtryk med verbet *blæse*: *vil du ikke blæse (i havet)* etc.⁵ Og der bør ikke herske tvivl om, hvad *blæse* står for, efter at vi har citeret følgende variant fra Mols (og bemærk igen tendensen til udbrodering):

do mo blæ·s mæ röv'en å drek wanj' te (= du må blæse med røven, dvs. fise, og drikke vand til).⁶

Som det ses af kort 1, hører alle de nævnte udtryk med *skide* og *blæse* især hjemme nord for og omkring Limfjorden, men de er også optegnet i det mellemste Østjylland (især i varianten *blæse i havet*, og da i flere tilfælde med tilføjesen om ledsagende forfriskning).

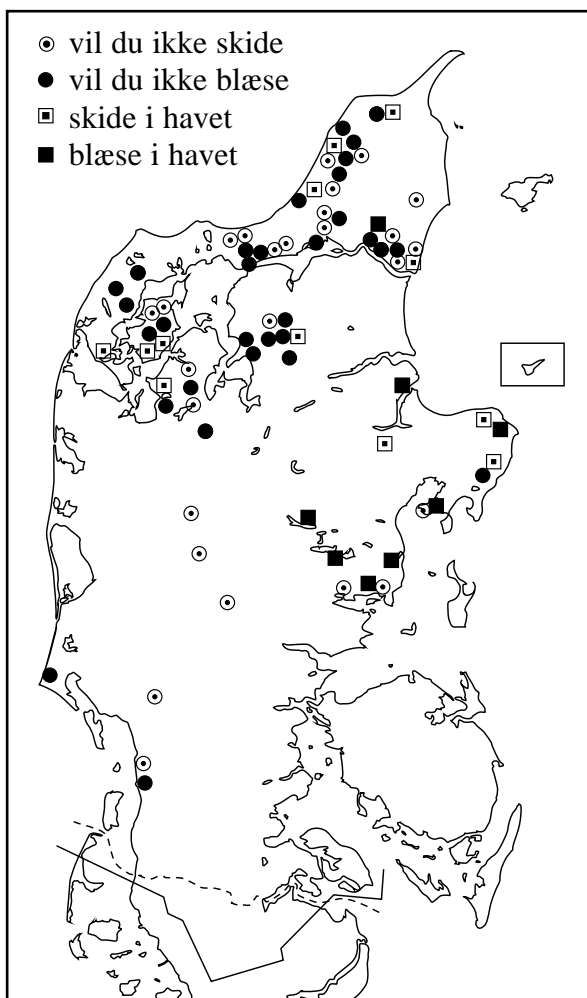
For en første betragtning synes ordene i disse formler lige så meningsløse som de rigssproglige i forrige afsnit. Men ser man bort fra broderierne, så er der alligvel en semantisk forbindelse mellem det at “sludre, vrøvle” og så det at forrette sin nødtørft. Ingen af delene er jo sty-

³ Fx Vendsysselske Aarbøger 1942, 211, hhv. optegnelse fra Nordvendsyssel 1963 (Uff 185, 20).

⁴ H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 247a. Til illustration af påstanden bringer Feilberg sidst på samme side et citat fra Evald Tang Kristensen: Molbo- og Aggerbohistorier (1892), 57, hvor en læge nødtvungent gør sig forståelig med dette almueord.

⁵ Eller man kan – med et trick, vi skal vende tilbage til senere – helt undlade at give handlingen navn. I en række nordjyske kilder hedder afvisningsformlen: *vil du ikke noget andet*.

⁶ N.Å. Nielsen: Seddelsamling fra Tved. IJSK. Lydskriften er let forenklet. – Eufemismen *blæse* har muligvis sit udgangspunkt i ensbetydende udtryk som *skide med det!* og *blæse med det!* Ingen almindelig sprogbruger vil længere ane, at ordet *skide* i det første udbrud oprindeligt er et substantiv (jf. ODS XIX, 400 – og derfor kan det også hedde: *skidt være med det!*); og det er nok heller ikke indlysende, at *blæse* i det andet udtryk oprindeligt betyder “puste i retning af” (som udtryk for foragt, jf. ODS II, 905).

Kort 1.

ret af fornuft og overvejelse – sådan som ordentlig snak. Det sidste bruges derfor også stadigvæk som billede på det første, når det i nutidig vulgærslang hedder, at en eller anden *stod og lukkede lort ud* (= sagde noget urimeligt eller irrelevant), og derfor også fik at vide, at han skulle *lukke røven* (= holde kæft).⁷ *Vil du ikke skide* betyder med andre ord noget i retning af: “når du nu absolut skal aflevere noget værdiløst møg, så gør det på den rigtige måde!”

Her – godt én side inde i artiklen – står vi forfattere vist i alvorlig fare for at tabe den dannede læser. Skal det virkelig fortsætte med dén slags rå udtryk? Skal dét nu også kaldes kultur?

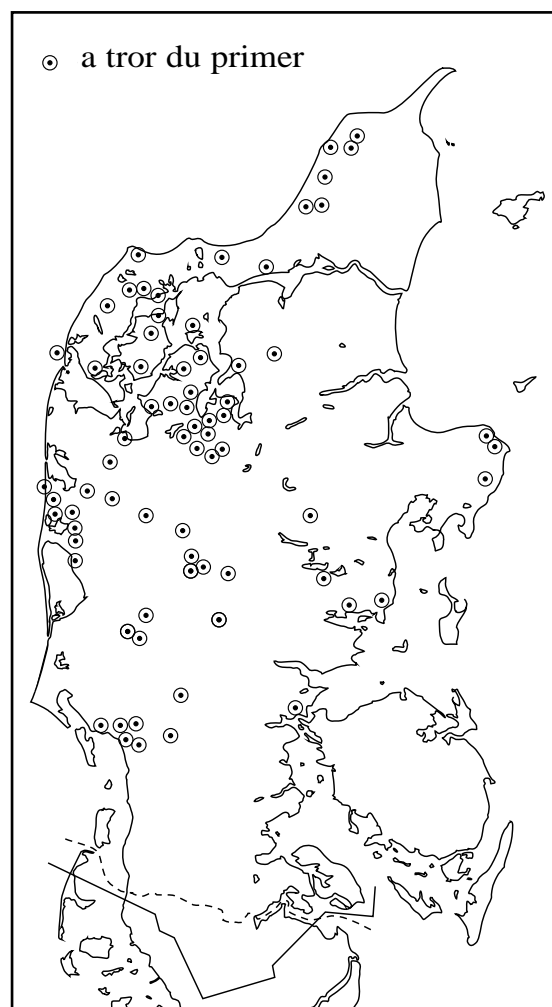
Vi kan kun med ordsproget svare: Skam få den, der tænker ilde herom! For selvfølgelig er ukvemsord en lige så integreret del af vor sproghistorie som hele det øvrige ordforråd, og forestillingerne bag sådanne ord har deres faste, om end gedulgte plads i vor socialt forankrede forestillingsverden. Et seriøst kulturhistorisk værk som Jysk Ordbog kan ikke – i pænhedens navn – tillade sig at smutte uden om, hvis sådanne ramsaltede udtryk tjener til belysning af ældre tankesæt og kulturel udvikling.

⁷ Skønt disse udtryk både høres “ude i byen” og træffes i moderne fiktion (litteratur, teater, film), er de os bekendt endnu ikke medtaget i nogen publiceret ordbog. Vi må sætte vor lid til Den Danske Ordbog (under redaktion). – Bræk er for øvrigt et ligeså brugt billede på vrøvl, som afføring er det: *hold nu op med det bræk!* Den tætte sammenhæng mellem de anførte forestillinger bekræftes også af besvarelserne (fra 1957) på Jysk Ordbogs spørgeliste P, hvor 4 nord- og midtjyske meddelere spontant gengiver “brække sig, kaste op” med udtrykket *skide over tungen*.

Endelig kan vi love, at ikke alle de udtryk, vi kommer ind på, er lige slemme!

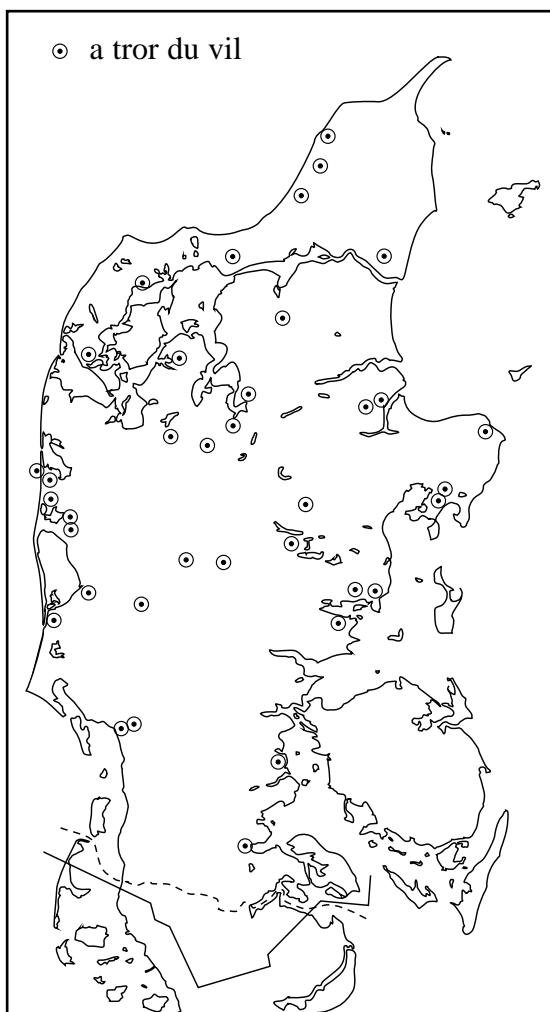
Fx virker det ret uskyldigt, når man tager afstand fra folks snak med formler som *a tror, du primer* (fortrinsvis i Vestjylland, jf. kort 2) eller *a tror du vil* (fortrinsvis i Nord- og Midtjylland, jf. kort 3) – begge udtryk af mere forundrende end forarget karakter, og begge muligvis lånt fra ældre rigssprog.⁸ *Prime* er et gammelt nordisk ord for at “sludre, våse”, så meningen er klart nok: “jeg tror, du våser”, underforstået “hold op med det pjat!” Mere gådefuldt er det, hvad den anden *vil* (med sin plagen etc.): gøre grin med den talende? eller (som ODS formulerer det) gøre noget urimeligt? I hvert fald ikke *rende og hoppe*, for det udtryk synes at være væsentlig yngre (sml. note 2 og 6).

Formlen *a tror du vil* kunne også tænkes i sin oprindelse at være en fortsættelse på ovennævnte *vil du ikke skide*; første-sætningen kunne så siden være udeladt på grund af den vulgære gløse – som dog stadig var underforstået, indtil erindringen herom gik tabt. Siden har eftersætningen udviklet sig til en selvstændig afvisningsformel, semantisk uigennemskuelig og helt uden den hånende og foragtende tone i forlægget. Udbredelse og relativ alder gør dog ikke formelen med *skide* til det mest oplagte forlæg; vi skal formentlig længere tilbage i tiden for at få belyst, hvad det egentlig er, *du vil*.

Kort 2.

⁸ ODS XVI, 1293 hhv. XXVI, 1596. Ældste citat med *du primer* er hentet hos Holberg, ældste citat med *du vil* stammer fra digteren Trojel (i slutningen af 1700-tallet).

Kort 3.

Den ældste afvisningsformel, vi kender – med delvis samme funktion som de ovennævnte – synes indlånt fra plattysk engang i 1600-tallet. Den lyder (og vi undskylder på ny de vulgære gloser): *du kan ikke min mås!* (= slikke mig i røven), eller *lik fossen!* (hvor *fos* er en plattysk betegnelse for kvindens kønsdele).⁹ Som læseren nok vil forstå, er vi her meget langt fra vor mors godmodige *du kan rende og hoppe*. Der er tale om kraftige, stærkt ærekrænkende afvisninger, hvor modpartens udsagn sidestilles med obscøne og latrinære udfoldelser. Selv tilbage i 1600-tallet har det virket stærkt upassende at sige den slags i fuld offentlighed – som det fremgår af følgende hændelse i et viborgensisk håndværkerlav anno 1680 :

*Den gode sværdfejer ... begyndte med at skælde en klejnsmed ud for en "hundsvot" ... og opvartede derefter med "uhøfligheder, ... det som her icke kan næfnis eller skrifuis" ... og da man på stedet nedsatte en laugsret til at dømme ham, vilde han ikke gå uden for og vente, og da han endelig bestemte sig til at gå, skete det med den i høj grad afsluttende bemærkning: "Lick min marss allesammen".*¹⁰

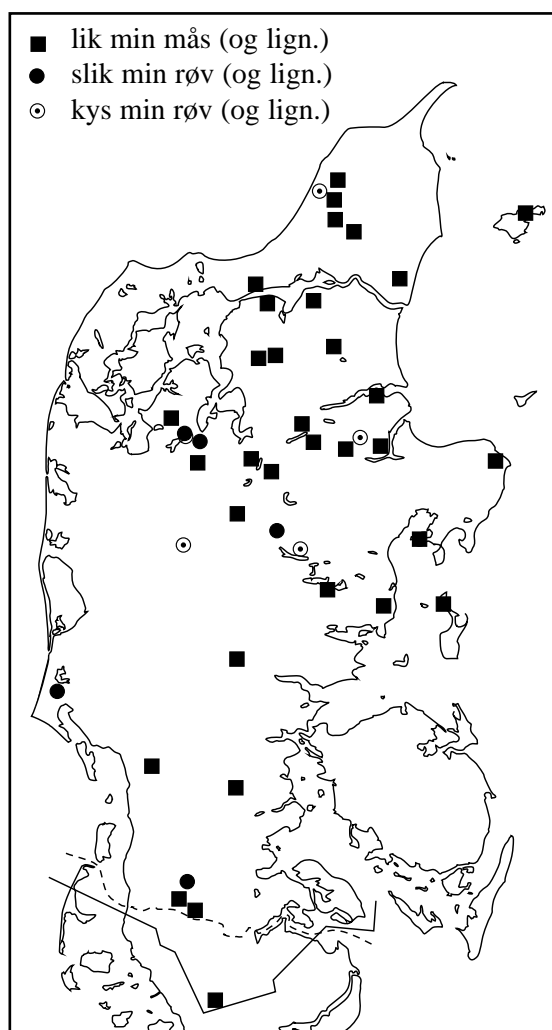
Afvisningen *lik fossen* (el. lign.) har vi kun en håndfuld eksempler på i Jysk Ordbogs samlinger. *Du kan ikke min mås* (og varianter hertil) er

⁹ < *lik mi in (m)ars*; *lik fotz*. Jf. ODS XII, 921 (likke), XIII, 714 (mås) og V, 1127 (fos).

¹⁰ Fra Viborg Amt 1933, 54. De citerede partier stammer fra Viborg smedelavs protokol (1643–1857), Kgl. Bibl., Kall 4°, 381. – Et par ordforklaringer: en sværdfejer fremstillede skæfter til datidens slag- og stikvåben (sværd, kårder etc.); hundsvot (eller hundsfot) er egentlig betegnelse for hunhundens kønsdele, men brugtes meget som et foragtende skældsord.

derimod belagt fra ca. 40 kilder, strækkende sig fra ovennævnte 1600-talstekst og helt frem til 2. verdenskrig – omend med en tydelig overvægt af ældre kilder. De kilder, der kan stedfæstes, er stort set nord- og midtøstjyske, medens der kun er få fra Syd- og Sønderjylland og næsten ingen fra Vestjylland, jf. kort 4. Den skævhed vender vi tilbage til senere.

Af de plattyske gloser, der blev lånt ind med afvisningsformlerne, slog *fos* slet ikke igennem på dansk; *likke* holdt sig med nød og næppe i den nævnte formel, men blev ellers minimalt brugt; kun *mås* opnåede en bredere anvendelse.¹¹ Det får ironisk nok den konsekvens, at de i mellemtiden uddøde ord ikke længere stødte an i starten af 1800-tallet, mens det velkendte *mås* snarere gjorde det! Således skriver pastor O. Bork 1814 i en indberetning fra Randers-kanten til Molbechs dialektordbog:

Kort 4.

*Lik Fossen og Lik min Mas ere 2 uartige Anmodninger; men den første er dog langt fra saa grov, som den sidste. Lik Fossen høres, som et gængs Udtryk, og bruges af Forældre til deres Børn, naar de begjere urimelige Ting, af en Pige til en Ungersvend, naar han beder om et Kys o.s.v. I Almuens Mund ere disse Ord ikkun et godmodigt Afslag, hvormed man som oftest intet mener.*¹²

¹¹ Jf. atter henvisningerne i note 6, og materialet under de pågældende ord i Jysk Ord-bogs samlinger bekræfter dette billede.

¹² Kgl. Da. Vidsk. Selskab, VSO, 648.

I sin lange levetid får afvisningen *lik min mås* en del variationer: *mås* ses i flere, fortrinsvis yngre kilder erstattet af de hjemlige betegnelser *røv*, *ast* osv.; det fremmede udsagnsord *likke* kan tilsvarende erstattes af *slikke* eller *kysse*. Jf. atter kort 4.

En himmerlandsk kilde fortæller således, hvordan nogle uartige karle omkring 1900 drillede deres tunghøre husbond ved i stedet for “god morgen” at sige “*Lek min maas!*”, eller “*Kys mig i R...* ” ; den stakkels husbond anede ikke uråd, men *sagde Tak til deres beskidte Hilsener*.¹³ Og fra Mols fortæller en kone, at man i hendes barndom (1860-70’erne) sagde *we do et lek men röv*’ (= vil du ikke slikke min røv), og *så rækked di tong· å we·nj röv’en te* (= så rakte de tunge og vendte røven til).¹⁴

Jo længere man kommer fra finkulturen, desto større kommunikativ rolle spiller – selv i vore dage – kropslige ytringer. Man ser fx ikke så sjældent fodboldspillere, der trækker bukserne ned og vender bagdelen mod modstandernes hjørne af stadion og på den måde fjernkommunikere, hvad man mener om modstanderklubben og dens supportere. Skikken går i England under betegnelsen *moonning*.

Vulgaritetsgraden af disse varianter har nok været den samme som for originaludtrykket. Og inden for den borgerlige kultur, der vinder frem fra slutningen af 1800-tallet, kan man vanskeligt forestille sig den slags udtryk accepteret uden for karlekammer og værtshus. Men behovet for at afvise sludder og plagen består uforandret, så enten må man

¹³ I.K. Nielsen: Seddelsamling fra Års. IDD.

¹⁴ N.Å. Nielsen: Seddelsamling fra Tved. IJSK. Lydskriften er let forenklet.

gribe til ny formuleringer – eller eufemistisk sløre de gamle, uacceptabelt grove formuleringer!

En enkel strategi til sløring af grovhed er underforståelse: man udelader de stødende ord, camouflerer dem eller erstatter dem med en let gennemskuelig henvisning. Gå blot to afsnit tilbage og se, hvordan en dannet optegner camouflerer sin bramfri kilde: R... står for det unævnelige *røv* (mens *ikke* føles så forældet og *mås* så uskyldigt, at disse ord kan skrives helt ud). Eller se, hvordan Blicher klarer anstændigheden vha. henvisningen *her* og senere ved fuldstændig udeladelse, idet han fortæller om djærve danske dragoners afskedshilsen til deres kaudervælsk talende franske våbenfæller (engang under Napoleonskrigene):

“*Faawal!*” *sø vi*. “*Adiø*” *sø di*, “*adiø Ræv aa Har*” (= adieu, **au** reservoir). “*Kys vos hiæ!*” *sø vi* (= kys os hér; fri os for det uforståelige sludder!). *Saa begynt di igjen mæ dje Pivsnak* (nemlig “*Piiv mæ laang Rør*” = vive l’Empereur). “*Ja piiv I no i wo ...*” *sø vi*, *aa saa rej vi te Baanhøwd* (= og så red vi til Bornhøved).¹⁵

Måske er det som sløring af samme gamle afvisningsformel, man skal forstå det sære, tidligere nævnte udbrud *a tror du vil*. Udgangspunktet kunne være en repeterende formel: *vil du ikke likke min mås, a tror du vil* – lidt i stil med udtrykket *vil du ikke skide i havet, vil du ikke dét* (se s. 33). Ved fuldstændig underforståelse af førstesætningen vil den reducerede formel *a tror du vil* fremstå salonfæhig, og ret hurtigt må også fornemmelsen for det underforståede være gået tabt. Tidsmæssigt passer denne teori udmærket (med den postulerede udgangsformel afhjemlet tilbage til 1600-tallet, den postulerede afløser til 1700-tallet); men vi må indrømme, at vi savner sikre indicier på udviklingen.

Så er der straks lidt mere, der taler for en sammenhæng mellem den gamle vulgære afvisning og rigssprogets *du kan rende mig (i røven, bagi, hér)* – selvom sidstnævnte udtryk ikke er optegnet længere tilbage end til ca. 1900.¹⁶ Verbet *rende* forekommer helt malplaceret, hvis

¹⁵ St. St. Blicher: E Bindstouw (1842), 17.

¹⁶ Samtlige ODS-citater på udtrykket er fra 1900-tallet, og Jysk Ordbogs samlinger har kun udtrykket i ganske få yngre kilder, formentlig rigsmålspåvirkede.

meningen (som påstået i ODS XVII, 750) skulle være “løbe (i en bestemt retning)”. Mon ikke snarere ordet *rende* fungerer som eufemistisk omskrivning af de i denne sammenhæng forlængst upassende ord *likke*, *slikke*, *kysse*?¹⁷ I så fald synes der at foreligge en parallel sløring – via verbet *skotte* – i følgende ældre optegnelse fra Vestjylland: “*wel do ek skå't mi röw'!*” *så· hanj Pæ Kjær'k* (= vil du ikke skotte, dvs. kigge i, min røv, sagde han Per Kirke), *dvs. ... rejs ad helvede til!*¹⁸

Når folk fæster opmærksomheden på et konventionelt, men underligt udtryk, vil de ofte søge at genskabe en fornuftig forbindelse mellem de indgående ords betydninger og hele udtrykkets funktion – ved at reparere på ordlyden. Denne bagvendte form for sproglig harmonisering kaldes i faglitteraturen for folkeetymologisering, og læseren kan se morsomme eksempler herpå s. 18f.

Et udtryk som *du kan rende mig* er et oplagt mål for folkeetymologisering. Den almindelige sprogbruger vil være tilbøjelig til at tage centralledet (verbet *rende*) for pålydende og herudfra forsøge at etablere en brugbar forståelse af resten. Hvad kan der så komme ud af det? Ja, hvis *rende* – på trods af en evt. anden oprindelse – forstås i sin ligefremme betydning “rende, løbe”, så ledes tanken nødvendigvis hen på den pjattede, udisciplinerede opførsel, vi var inde på i forbindelse med udtrykket *rende og hoppe*. Og det skulle ikke undre os, om dette udtryk netop er skabt som en “forbedring” af det uigennemskuelige *rende mig*.

Men hvis det er tilfældet, må man forvente en vis variation i “forbedringen”; *rende* kan jo tænkes suppleret af en hel række verber for fjollet, udisciplineret opførsel. Jysk Ordbogs kilder udviser faktisk også nogen variation i verballeddet: der er de temmelig udbredte (og tidligere omtalte) varianter af udtrykket: *rende og hoppe* (eller om-

¹⁷ Det er muligvis en lignende formodning, der spøger, når afsnittet i ODS XII, 921 *du kan likke min mås* afsluttes med et *jf.* og derefter et eksempel på, at plattysk *najagen* i én dansk kilde oversættes: *likke bag*, i en anden *løbe Bag*. – Ethvert forsøg på at tolke udtrykket *Du kan rende mig i røven* i retning af det angelsaksiske *fuck*, ender efter vor opfattelse i absurditeter.

¹⁸ H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 299. Citatet er meddelt Feilberg af lærer A.C. Grøn fra Agger. Original-ms. i IJSK.

vendt: *hoppe og rende*), *rende og hønse*, *rende og bese* (= bisse), men tillige mere sporadiske optegnelser af *rende og skide/blæse*, *rende og pisse* etc. – den første af disse varianter endog med nogle festlige syd- og vestjyske udvidelser fra slutningen af 1800-tallet.¹⁹

Også ved en af de afvisningsformler, vi tidligere var inde på, nemlig *vil du ikke blæse*, kan der konstateres en flittig folkeetymologisering. I samme øjeblik brugerne af formelen ikke længere indså forbindelsen tilbage til *skide*, trænger en anden fortolkning sig på: *blæse* i betydningen “blæse på, give fanden i”. Det har givet anledning til, at afvisningsformlen i en del kilder er blevet udstafferet med udvidelser, som i forvejen var overført til betydningen “blæse på, give fanden i” fra en endnu fjernere betydning “spille på blæseinstrument”. Kun ved dette trinvisse lån kan vi forklare en hånlig afvisning som følgende fra Vendsyssel: *å, we do enjt blæ·s æn ham·bårre mæ fæmten repetisser* (= åh, vil du ikke blæse en hamburger med 15 repetitioner, dvs. en hamburgerdans med 15 gentagne toneforløb).²⁰

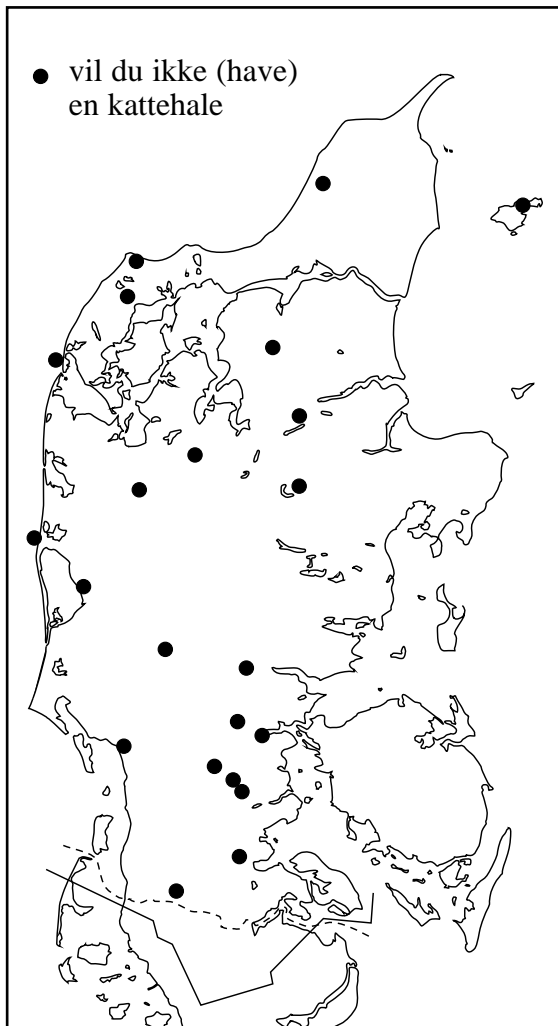
Lad os nu vende tilbage til de allergroveste afvisningsformler – dem, hvor man beder andre om at slikke ens røv og lign. Vi har i de seneste afsnit argumenteret for – om end ikke sikkert bevist – at disse formler overlevede funktionelt set, ved at de skiftede ham: uacceptable komponenter blev fjernet eller erstattet i overensstemmelse med ny tiders smag, tolerance og kreativitet. Og måske er det også sådan et hamskifte, der ligger bag den skæve fordeling af kilder på kort 4.

Netop fra Vest-, Syd- og Sønderjylland (som iflg. kort 4 næsten mangler belæg på *du kan ikke min mås* etc.) har Jysk Ordbog en række optegnelser af afvisningsformlen *du kan (have, få) en kattehale*, jf.

¹⁹ *Wel du et ræ·nj å ski·d hærfræ å te Hambor're* (= herfra og til Hamborg). Optegnelse fra Holmsland ved L. Røjkjær, IJSK 73.0. – *Ve du et rænd u sk... u drek rø Snapser* (= og drikke røde snapser). Optegnelse fra Grindsted ved J.K. Nielsen, IJSK 96.18. – *å, ve do e't rænj· o ski·d o drek rø· snapser hærfræ' o så te kjøvenhaw'n* (= herfra og så til København) (fra Andst). H.F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, III, 247. – Lydskriften er forenklet i alle disse eksempler.

²⁰ Skattegraveren X, 107. – Forlægget finder vi fx i Anders Fisker: Seddelsamling fra Haverslev (Ø.Han herred), IJSK: *a wel blæ·s dæ en hamborre skåtsk mæ katöfler å tåsk* (= jeg vil blæse dig en hamburger skotsk med karofler og torsk; de sidste gemytligede ord vel tilføjede for rimets skyld). – Lydskriften i begge citater er forenklet.

kort 5. Det er fristende at antage, at denne formel i sin oprindelse er en “forbedret” version af den gamle grove: det stødende ord *røv* ses da udskiftet med det mindre belastede *kattehale*; samtidig er det dybt forældede *likke* droppet til fordel for brede gloser som *have* eller *få* (eller verbet er helt underforstået).

Kort 5.

I dette tilfælde kan hamskiftet tilmed sandsynliggøres med henvisning til et par varianter, som afslører den underforståede mening i det “forbedrede” udtryk. I Knud Skytte: Politik og Svogerskab (1895), 98 vrisser således den unge Bentine: *Aa, vil han it lik Katten!* Og Feilberg bringer i Ordbog over jyske almuesmål, II, 105 følgende udbroderede variant (vistnok efter pastor Kjær i Søvind): *å·, vel du itj køs katten i henj awte yw.*²¹ (= åh, vil du ikke kysse katten i dens aftre øje, dvs. røven).

Op i 1900-tallet er al erindring forsvundet om, hvad der fra starten gemte sig bag *kattehalen*. Man forstår kun den affejende funktion af det samlede udtryk: “hold så op; du får ikke det mindste ud af det!” På grundlag heraf udvikler der sig en regulær

ordforbindelse *at få en kattehale*, med betydningen “at få ingenting, at blive snydt for noget” og frit anvendelig i almindelig sætningsbygning.²² Fælles for afvisningsformlen og ordforbindelsen er, som det

²¹ Her gengivet i forenklet lydskrift.

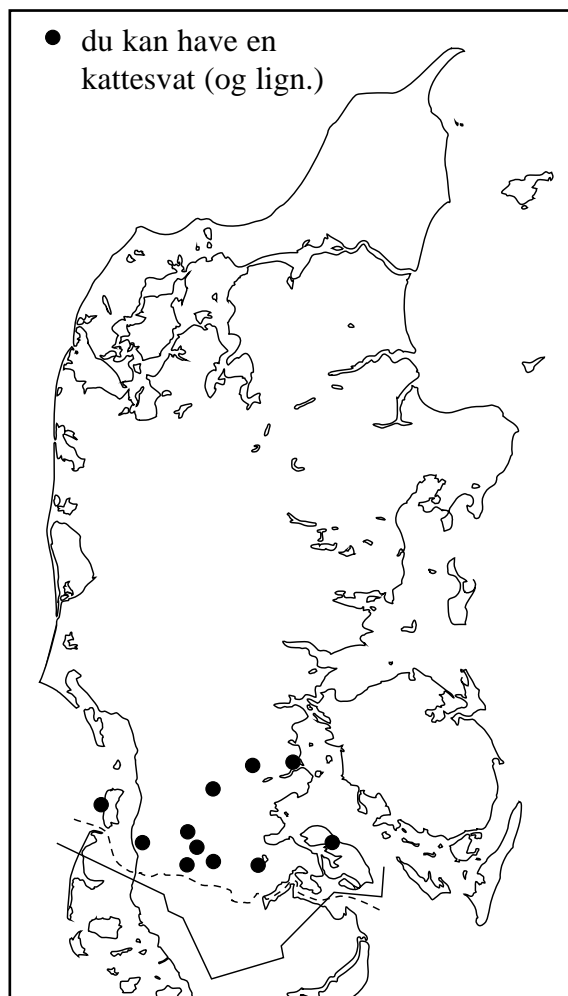
²² Jf. fx A.C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd (1948-54), I, 96: *a fæk æn ka'thå-l = jeg fik en Kattehale, dvs. jeg blev snydt, fik ingenting*. Lydskriften er her forenklet. – Salomon J. Frifelt: Bøj dig for blæsten (1963), 122: *Hææ! ... får vi ett en stor kathale* (= ha, bare vi ikke bliver godt snydt).

ses, indholdskomponenten “ingenting, ikke det mindste” (kombineret med ærgrelse hhv. skuffelse).

Det er formentlig dette tætte naboskab, som gør det let for udtryk at vandre begge veje. På sønderjysk kendes ordet en *svat* som betegnelse for en ubetydelig mængde, enten af flydende stof (= en sjat) eller af fast (= en smule). En *kattesvat* må i sin oprindelige, ligefremme betydning være en af kattens efterladenskaber, men ordet er kun optegnet i overført betydning (= en ganske lille smule) – og så anvendt som afløser for *kattehale* i afvisningsformlen, jf. kort 6.²³

Og på tilsvarende måde møder man – både på rigssproget og på jysk – en lang række afvisninger, hvori er indlånt andre betegnelser for en ubetydelighed – eller noget ganske værdiløst: *du kan få en hægte* (el. *vil du ikke sluge en hægte*), *du kan få en gammel hat/støvle*. De nævnte udtryk synes ganske udbredte, mens andre tilsvarende må anses for ad hoc dannelser. Vi skal ikke komme yderligere ind på dem her.

Uomgængeligt er det derimod at drøfte den ejendommelige afvisningsformel, som over 50 kilder har optegnet i Nordvestjylland, nemlig: *vil du ikke (have) en*

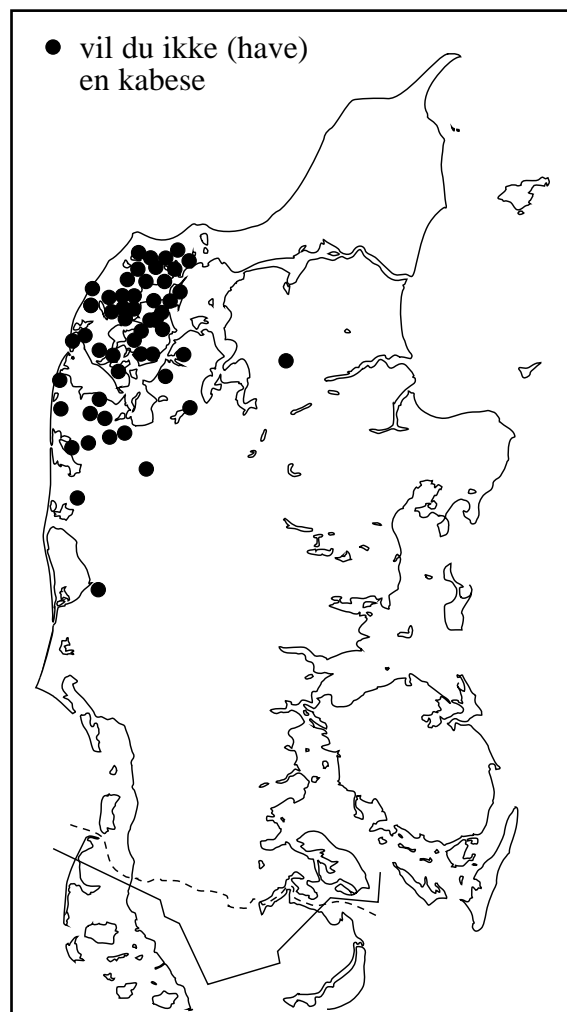
Kort 6.

²³ Jf. fx M.B. Ottsen: Hostrup-Dansk (1961-69), II, 2, 87: *Æ bry mæ en Katsvat åm et* (= *jeg bryder mig ...*), hhv. (fra Als) Magda Nyberg: Seddelsamling fra Sønderjylland. IDD: *do kå hå en katsvat*, dvs. *rend og hop (stadig brugt)*. Lydskriften er forenklet i begge citater.

kabese (el. lign.), jf. kort 7. I yderligere 10 meddelelser er der tale om en *kattekabese*, men her synes blot at foreligge en sammenblanding med *kattehale*.

Men hvad er så en *kabese*? Ordets hovedtryk ligger på sidste stavelse: *ka'be·s*, og en sådan trykfordeling kendes navnlig fra jyske ord, som er indlånt fra de romanske sprog (i almindelighed via plattysk). Men selv om vi har frekventeret mange ordbøger og søgt at tage højde for forvanskning undervejs, er det ikke lykkedes at finde en sandsynlig oprindelse til *kabese*.²⁴

Kan man så overhovedet forestille sig, hvad ordet skulle betyde, forud for dets brug i afvisningsformlen? Ja, pudsigt nok. For ordet er to gange optegnet i en anden afvisningsformel, begge gange fra det mellemste Østjylland (og begge gange af samme optegner): *do ka kys kabe·s* (= du kan kysse kabese), dvs. *faa en lang næse (siges til børn)*.²⁵

Kort 7.

²⁴ Også Torsten Balle må (i sin seddelsamling fra Thy, IJSK) opgive at forklare kabesen – eller rettere kattekabesen, for det er i den form, han kender udtrykket: *Man forbinde med ordet hverken forestilling om katte, der bisser ... eller nogen anden forestilling om kendte ting. Ordet er uforståeligt.* Men det er naturligvis ikke umuligt, at ordets udtale kan være påvirket af verbet *bisse* (som jo indgår i den jyske formel *du kan rende og bese*. – Torsten Balle giver i øvrigt eksempel på, at kabese-udtrykket (ligesom hovedparten af de øvrige vendinger, vi behandler her) med en let ændring i starten også kan bruges til at afvise pral: *ka do e't en ka'tkabe·s* (= kan du ikke en kattekabese; med forenkling af Torsten Balles lydskrift).

²⁵ Kr. Hald: Seddelsamling fra hhv. Haslund og Voldby. IDD. – Lydskriften er gengivet i forenkling, og tilføjelsen om børn forekommer kun i optegnelsen fra Haslund.

Det, vi ovenfor i afvisningsformlerne har set folk blive bedt om at kysse, er ufravigeligt en bagdel (den talendes el. en kats); så vi føler os ret sikre, når vi postulerer, at *kabese* oprindeligt betyder “røv”, “hale” el. lign.²⁶

Dermed kom vi gennem repertoire af udtryk, som – i hvert fald på jysk grund – står til rådighed, når man vil bede andre om at rende og hoppe, i en pænere eller en grovere tone. Vi har udkastet nogle ideer om, hvordan ældre (og grovere) udtryk er blevet erstattet af yngre (mindre grove eller helt uskyldige). Læseren vil forhåbentlig føle sig overbevist om nogle af vore konklusioner, men vil have forbehold over for andre. Sådan er vilkårene, når man begiver sig ind i etymologiske overvejelser om, hvor foreliggende ord og udtryk stammer fra.

Men én ting håber vi i hvert fald at have opnået. Vor læser – som holdt ud gennem alle de uhumske ord og forestillinger – skulle gerne undervejs have fået en fornemmelse af, hvor fabelagtigt et instrument sproget er: hvor smidigt de forhåndenværende størrelser kan revurderes, omfortolkes, underforstås, udskiftes – så sproget hele tiden veloplagt lever op til næste generations ideer, selvopfattelse – og ny fordomme!

²⁶ To nordvestjyske kilder siger, at man som affærdigelse kan bede den anden om at *sluge en kabese*, helt parallelt med, at man (som ovenfor antydnet) kan blive bedt om at *sluge en hægte*. Men det førstnævnte udtryk skyldes formentligt blot sammenblanding med det sidste.

Marinus Poulsen:

Te Mar'ken i Holsbrow' (3)

Julius Jensen er – på tredje år – på vej mod Holstebro marked, nu fordybet i samtale med pigen Kathrine, der også skal til marked. Hun er netop ved at fortælle om, hvordan hun faldt til som yngstepige i sin nuværende plads.

Vi gik en Stø'r ur·n aa sej· nøj, saa spu·er a hind·, om hun sku mej te dæhæ·r stu·er Bojjel, dæ sku væ·r i djæ Na·bolaw. – Ja, de trow'wer a nok, men dæ æ da engen bøjjen ino, men Else, de'r æ Søster te æ Bruj', du ve'r, aa mæ vi æ sør'n nøj kontent mæ hinaa·n, hun sej'jer, te a ska nok fo' æ Boj. Saa kommer a osse mej, haa mi Marmu'er saa'j. – De æ ves nowwer flenk Folk, du æ ve, sejjer a saa. – Jaa·w, de er're da. Ma·ren, ja de æ jo mi Marmu'er, hun saa·j te mæ i Gu'er, te a sku sna·a'r om' mæ ni Sæ'nd te æ Bojjel. De·l a da osse gja·r nok. – Dæ ska nok væ·r en stu'er Brøllup, at'ter hwa di sej'jer, saa·j a. – Ja, de ska dæ nok. No ve'r a't, hu nyw· en ka taa'r, men Ma·ren aa mæ vi so' i Ja·s aa rejnt u'r, te dæ nok vild blyw· en fem'aatyw· Vow·n te æ Kjær'k. Ma·ren hun kinder nøj æ Slæjt aa æ Na·bo·r aa sør'n. Men de æ no't saa nem' faa ander aa rejn sør'n nøj u'r.

Vi gik et øjeblik uden at sige noget, så spurgte jeg hende, om hun skulle med til det her store bryllup, der skulle være i deres nabolag. – Ja, det tror jeg nok, men der er da ingen (ind)budt endnu, men Else (det er brudens søster, du ved) og mig vi er sådan noget kontent med hinanden (= gode venner), hun siger, at jeg skal nok få budet. Så kommer jeg også med, har min madmor sagt. – Det er vist nogle flinke folk, du er hos, siger jeg så. – Jo, det er det da. Maren, ja det er jo min madmor, hun sagde til mig i går, at jeg skulle snart om med noget send (= naturaliegave) til brylluppet. Det vil jeg da også gerne nok. – Der skal nok være et stort bryllup, efter hvad de siger, sagde jeg. – Ja, det skal der nok. Nu ved jeg ikke, hvor nøje man kan tage det, men Maren og jeg vi sad i aftes og regnede ud, at der nok ville blive en femogtyve vogne til kirken. Maren hun kender noget til slægten og naboerne og sådan. Men det er nu ikke så nemt for andre at regne sådan noget ud.

Haar du faaresten e't tjent sam'mel mæ Kræstianne, en Søster te Else, aa Marianne, hind· dæ no ska gyw'tes? – Jaa-w, de haa'r a, de wa i Tejlgo'rd, vi tjen't, de ær læng· sind·. Kristianne ær ves bløwwen gywt faa nowr O'r sind·. De wa som Hjo·r, a wa dær. – Ve'r du hwa, sejjer Kathrine saa lisaa rask. A haar hø'r dæhæ·r Søster· haar snak'ker om dæ, aa a ku hø·r, te di gjo·r møj' u'r a dæ. Di saa·j osse, te di haaj waat glaa·ve dæ i Tejlgo·rd. No ska a prøw· aa sna'k mæ Else om er, om hun e't ka fo·r aarrent sør'n, te du osse ka blyw bøjjen te Brøllop. – Ja·, sejjer a saa, a vil da gja·r mej, men de trow'wer a iløw'ler e't, du ka fo laww·er i Stand'. A vild gja·r nok væ·r i Tejlgo·rd, a haa·j er godt, men som a læng·s den føst Ti', a wa dær. A wa jo osse bare en bet'te Sper'ris, da a kam dær.

Katrine gik aa fli·er· saa smaat, saa sejjer hun: Ka du how·, te Else engang', ves jen' a dem fø·st Daw·, di wa dær, haaj gin· dæ en Ævvel? Jaaw, hun kam hen' te Tejlgo'rd aa sku si'e te hinde Søster, en Daa' i Massi Mo·ner vesnok. Di haaj hat nowwer Gjem·ævler dæhjæm·, nowwer di haaj faat fræ Fyn, di haa·j li·g tow' tebaa·g, dem· haaj Else saa mej aa sku gi hinde Søster. Saa kam hun faabi' dæ, du gik aa pa·st æ Fo'r u·r i æ Mark, hun tøj't, du so' saa kyw' aa'r u'r, saa ky·lt hun den jen· hen' te dæ. Hun faato·ld e't hinde Søster, te hun haaj tow' mæj hjem·fræ'. Føst læng· at'ter loj hun dem· dæhjæm· fo aa ver, hur'n hun haaj bo'r sæ ar. Di haaj sør'n grenner aa'r. Dengaang' wa hun jo osse ba·r en bet'te Hork. Men a tøj's da no, de wa pæ'n gjo'r a hind·. – Ja,

Har du forresten ikke tjent sammen med Kristiane, en søster til Else, og Marianne, hende der nu skal giftes? – Jo, det har jeg, det var i Tejlgård, vi tjente, det er længe siden. Kristiane er vist blevet gift for nogle år siden. Det var som hyrdedreng jeg var der. – Ved du hvad, siger Kathrine så ligeså rask. Jeg har hørt den her søster har snakket om dig, og jeg kunne høre, at de gjorde meget ud af dig (= godt kunne lide dig). De sagde også, at de havde været glade for dig i Tejlgård. Nu skal jeg prøve at snakke med Else om det, om hun ikke kan få det ordnet sådan, at du også kan blive budt til bryllup. Ja, siger jeg så, jeg vil da gerne med, men det tror jeg alligevel ikke, du kan få lavet i stand. Jeg ville gerne nok være i Tejlgård, jeg havde det godt, men som jeg længtes den første tid, jeg var der! Jeg var jo også bare en bitte splejs, da jeg kom der.

Kathrine gik og flirede så småt, så siger hun: Kan du huske, at Else engang, vist en af de første dage, du var der, havde givet dig et æble? Jo, hun kom hen til Tejlgård og skulle se til (= besøge) sin søster, en dag i marts måned vistnok. De havde nogle gemmeæbler derhjemme, nogle de havde fået fra Fyn, de havde lige to tilbage, dem havde Else så med og skulle give sin søster. Så kom hun forbi dig, du gik og passede fårene ude i marken, hun syntes, du så så ked ud af det, så kastede hun det ene hen til dig. Hun fortalte ikke sin søster, at hun havde to med hjemmefra. Først længe efter lod hun dem derhjemme få at vide, hvordan hun havde båret sig ad. De havde sådan grinnet af det. Dengang var hun jo også bare et bitte pigebarn. Men jeg syntes da nu, det var pænt gjort af hende. – Ja,

a ka osse ty·lig how·er, sejjer a saa. Hu wa' en da osse glaa' ve bare en Ævvel den' Gaang'. A gjem't en nowwer Daw·, a ku snaa'r e't næ·nd aa e·r en.

Den' Gaang' a holdt op mæ'r aa læng·s, aa de bløw gaat Vejle, tø't a de wa hi'el skjøn' aa go' u·r i æ Mark aa pas æ Fo'r. A haa·j sør'n Faa·nyw'els aa æ smo' Lam·, dæ wa tow', a fæk saa taalle, te a ku go hi'el hen' te' em. Da de wa ve'r aa blyw Som'mer, kom æ Fo'r i Ty'er, aa æ Ky'er kam u'r aa kam osse i Ty'er, da wa dæ hejsen naak aa bestæl· te mi Sta·rels. Atter Høst bløw æ Ky'er slaan lø·s, aa a kam mæ'm u'r o æ Mark aa sku pas em. De æ mæ'r'kle som en ka haaw· al· Teng' fræ den' Ti', osse Smaateng', men hwa — smo' Teng' den' Gaang' de wa jo stu·er Teng' faa jen'. Du ka trow', a ka haaw· "den hjælmer." ino, de wa saamøj' en klo'g A'sen, men ret en stök Hæ'k te'r aa rænd te Skaa·. Ve den jen· Si· aa æ Aw'er·, hu a past dem, wa dæ Bo·ger, aa ve den aa·n Si· wa dæ en Stø'k mæ Gjær. Fæk a saa æ Hæ'k gjen gaat fræ' æ Bo·ger, ku a væ ves o', te·n snaa'r sku faasø·g sæ mæ æ Gjær. Dæm ander Høw·der fæk en saa te'r aa stro·l at'ter sæ, saa a haaj sommen naak aa gy·er mæ'r aa pas o'. Jæn' Daa' gik æ da re'n gal' faa m'æ. Dæ gik en Mark'vej laangs mæ æ Stø'k, hu æ Høw·der gik, dæ wa fle·r dæ kjø·r o'n, men æ Vej wa da Tejlgo'rs. Jæn' Daa' kam dæ saa en Vow'n mæ Sko'ttør'e, dæ so' en Par kjælle Knæj't o æ Las, aa di ga dem te'r aa kyl Tørrebillinger o æ Høw·der, aa dæm· di ram't, di tu te'r aa ræ·n,

jeg kan også tydeligt huske det, siger jeg så. - Hvor var man da også glad for bare et æble dengang. Jeg gemte det nogle dage, jeg kunne snart ikke nænne at spise det.

Den gang (dvs. da) jeg holdt op med at længes (hjem), og det blev godt vejr, syntes jeg det var helt skønt at gå ude i marken og passe fårene. Jeg havde sådan en fornøjelse af de små lam, der var to, jeg fik så tamme, at jeg kunne gå helt hen til dem. Da det var ved at blive sommer, kom fårene i tøjr, og køerne kom ud og kom også i tøjr, da var der ellers nok at bestille til min størrelse (dvs. for én på min størrelse). Efter høst blev køerne slået løse (dvs. slap for tøjr), og jeg kom med dem ud på marken og skulle passe dem. Det er mærkeligt, som man kan huske alle ting fra den tid, også småting, men hvad — små ting den gang de var jo store ting for én. Du kan tro, jeg kan huske "den hjelmede" endnu, det var så meget et klogt asen, men rigtig et stykke hække (dvs. en fandens ko) til at rende til skade. Ved den ene side af ageren, hvor jeg passede dem, var der boghvede, og ved den anden side var der et stykke med ger (dvs. spergel). Fik jeg så gennet den djævel godt fra boghveden, kunne jeg være vis på, at den snart skulle forsøge sig med spergele. De andre kreaturer fik den så til at fare af sted efter sig, så jeg havde såmænd nok at gøre med at passe på. En dag gik det da rent galt for mig. Der gik en markvej langs med stykket, hvor kreaturerne gik, der var flere der kørte på den, men vejen var da Tejlgårds. En dag kom der så en vogn med skudtørv, der sad et par uvorne knægte på læsset, og de gav sig til at smide tørvebrokker på kreaturerne, og dem de ramte, de tog til at rende, og

aa dæm ander di fulle at'ter, saa ræ·n er de Hi·ele. Nower kam i' æ Bo·ger, ja rend hi'el igjem'mel em, aa kam øw'er i nower Maar·ter, dæ wa ve æ Si· aa'. A wa e't stu'er Kaa'l, a ku sle't e't sty·r em. Men hæl·divi's haaj Kræ Tejlgo'r staa·n hjæm· aa sjæt, hur'n de wa gon te, han wa snaa'r te'r aa kom· aa hjæl'p. Han saa·j, da vi fæk Samling o'em: De ska du e't skræ·f øw'er. Læ wos no gjæn æ Høw·der ind', saa ka di ha de faar'e. Aa dæhæ·r skjør·les Knæj't, dem ska a si'e aa fo fat o', a ve'r gaat hwæm' di ær. Æ Høw·der kam ind' dæn' Daa' en hi'el Staa·nd, fa·r di plejer.

Kathrine spu·er om·, hwæm' de wa, dæ kjo·r faabi', da hun gik hjæm·fræ'. — Ja·, swaa·r a, — de wa da Sø·ren Sønderkjæ'r. Ær han faaresten e't Na·bo te jæs dæhjæm·? — No· wae ham, jaa·w han æ da waa Na·bo. Han æ bløwen en faa·le Kaa'l, sna'ker Faa'r om·. Jaa·w, de go'r bæjer no, da æ Ba'r æ ve'r aa blyw stu·er aa ka hjæl'p. Di æ døg'ti, ja de æ djæ Mu'er da aasse. Faa nower O'r sind· ka æ haaw·, di saa·j, te Sø·ren han wa næm' aa løw't mæ al· hans Pæng·. Da wa han ve'r aa væ· i Knøk, men saa wa dæ naak en Bro'r, dæ hjæl'p ham, sør'n han da kam te Krølt ijæn. Han lo' no al·ti·r aa snu·er saa læng· om æ Maaer· aa fæk e't begynd' mæ nower Teng' inden op o æ Formej·de. Saa gik han gu'e naak aa vræ't te laant u'r o æ Aw'ten. Faa'r han saa·j al·ti·r, te de æ dæm·, dæ fo begynd' fræ æ Maa·r aa', dær haa'er bæst. A trow'er, de passer.

de andre de fulgte efter, så rendte det, altsammen. Nogle kom i boghveden, ja rendte helt igennem den, og kom over i nogle morrødder (dvs. gulerødder), der var ved siden af. Jeg var ikke stor karl (dvs. følte mig meget lille), jeg kunne slet ikke styre dem. Men heldigvis havde Kresten Tejlgård stået hjemme og set, hvordan det var gået til; han var hurtig til at komme og hjælpe. Han sagde, da vi fik samling på dem: — Det skal du ikke skræbe over. Lad os nu genne kreaturerne ind, så kan de have dét for det. Og de her uartige knægte, dem skal jeg se at få fat på, jeg ved godt hvem de er. Kreaturerne kom ind den dag en hel time, før de plejede.

Kathrine spurgte nu om, hvem det var, der kørte forbi, da hun gik hjemmefra. — Ja, svarede jeg, — det var da Søren Sønderkjær. Er han forresten ikke nabo til jer derhjemme? — Nå var det ham, — jo han er da vor nabo. Han er blevet en farlig karl, snakker far om. Jo, det går bedre nu, da børnene er ved at blive store og kan hjælpe. De er dygtige, ja det er deres mor da også. For nogle år siden kan jeg huske, de sagde, at Søren han var nem at løfte med alle hans penge. Da var han ved at være i knøk (dvs. gå fallit), men så var der nok en bror, der hjalp ham, sådan han kom til krylt (dvs. ovenpå) igen. Han lå nu altid og snuede så længe om morgenen og fik ikke begyndt med nogen ting før op på formiddagen. Så gik han godt nok og rodede til langt ud på aftenen. Far han sagde altid, at det er dem, der får begyndt fra morgenen af, der har det bedst. Jeg tror det passer.

A spu·er Kathrine om·, hur'n Mads Yw'rsens di haa·r er. Di æ jo Na·bo te Foldgo'r. — A æ nøj· i Slæjt mæ dem, saa·j a. — Nej·, æ di a di Slæjt, de vest a't. — Ja, de·r nøj laant u·r. A urej· saa æ Famil'liskav faa hind·. Jaa·w, Kathrine wa ves o', te di haa·j er gaat. — Mads Yw'rsen æ a den Slaw·, dæ ka al· Teng' bo·de u·r aa hjæm·. Han go'r aa hjæl'per møj' om· te wos. Han ka snaa'r law· hwa de ska væ·r. Han æ bo·de Snej'ker aa Sme, ja han æ indda saa gal' U·rmag'er. Vi haa·r en gam'mel Kla·a'k, dæ e't vild go', den tuk han aa skild· ar i Stom'per aa Stø'ker, saa saat han en sam'mel ijæn, aa sind· haa en go·n. Han haa'r en Smeri, dæ·r staa'r han aa lawer manne skjøn· Teng', men han ka da aasse ar·ber mæ bo·de Skow'l aa Spaa·. A spu·er om·, om han e't wa nøj ka'ten. — Næ·ej, sæj'er saa Kathrine, — en ka saammen e't sæj·, te han æ kræ·sen, nøj paa·re æ han jo naak. Hans Mar mo e't væ war'm, nærmest ko'ld. Saa tøj's han al'ti·r, de æ faa hjæj'n. Han for al'ti Saalt ind' faa sæ sjæl', de brug'ger han bo·de i Grø'r aa i Villing. Vi for Kaffe no hwæ'r Daa' te Drøj'terdaws, inden vi begynder aa ar·ber, de·l vi da gja·r ha. Men de ræjner han e't, han sæj'er, te han vel hæller ha Te'wand', saa fo'r han de. Vi slag'ter en Be·r faa·n Ti' sind·, saa fæk vi Fen'ker, dæm· æ vi ander saa hower o', men dæm· bryer han sæ e't om·. A trow'er, de·r sjælden vi haa mu·le Brø', men dæ ka jo som'ti blyw blo' Stri·ver i de sist aa·n Bæj't. Vi grenner a dem smo' Knæj't dæom· fræ', di sæj'er, te Faa'r han ka spis mu·le Brø', te de staa'r i jen'

Jeg spurgte Kathrine om, hvordan Mads Iversens de havde det. De er jo nabo til Foldgård. Jeg er noget i slægt med dem, sagde jeg. — Nej, er de af din slægt, det vidste jeg ikke. — Ja, det er noget langt ude. Jeg udredte så familieskabet for hende. Jo, Kathrine var vis på, at de havde det godt. — Mads Iversen er af den slags, der kan alting både ude og hjemme. Han går og hjælper meget omme hos os. Han kan snart lave hvad det skal være. Han er både snedker og smed, ja han er endda så galt (dvs. sågar) urmager. Vi har et gammelt ur, der ikke ville gå, det tog han og skilte ad i stumper og stykker, så satte han det sammen igen, og siden har det gået. Han har en smedie, der står han og laver manne skønne ting, men han kan da også arbejde med både skovl og spade. Jeg spurgte om, om han ikke var noget kræsen. — Neej, siger så Kathrine, — man kan såmænd ikke sige, at han er kræsen, noget besværlig er han jo nok. Hans mad må ikke være varm, nærmest kold. Så synes han altid, det er for hjejn (dvs. smager for lidt af salt). Han får altid salt ind for sig selv, det bruger han både i grød og vælling. Vi får kaffe nu hver dag til drivetidags (dvs. efter middagssøvnen), inden vi begynder at arbejde, det vil vi da gerne have. Men det regner han ikke, han siger, at han vil hellere have tevand, så får han det. Vi slagtede en bede (dvs. et hanfår) for en tid siden, så fik vi finker, dem er vi andre så hugro (dvs. glade) for, men dem bryder han sig ikke om. Jeg tror, det er sjældent vi har muggent brød, men der kan jo somme tider blive blå striber i det sidste af en portion (bagt på samme tid). Vi griner af de små knægte deromme fra, de siger, at far han kan

blo' To·g om· ham. Mæn mu·le Brø' de'r nøj· en blyw'er saa kna·gen·de stærk aa', faatæller di saa a'ter ham. Jaa·w, faa æ Brø' ska jo e·rs te ho·f. Dæ mo e't go nower Teng' te Speld·.

— Dæ æ jo e't saa fo' Ba'r, sæj'er a saa, — mærker i nøj· te dæm·? — Ja, de gjør vi hæjsen. De æ nower hwælle Onger, di kommer u'r aa tjæn·, at'ter som di blywer stu·er. Pæj'jer æ den støst a dæm·, dæ æ hjæm·. Han æ e't stu'er, men du ka trow', dæ ær Krommer i ham. De æ læng· sind·, han saa·j, te han vild om' te wos aa wæ Hjo·r te næst O'r. Han kommer· ves osse. Karl ska konfimi'ers te æ Foro'r, saa blyw'er han hær naak e't længer. Saa trow'er a naak, te Pæj'jer ska te'r aa prøw er. De ska aasse naak go'. Dæ ska møj' te'r aa gjør ham kyw' aa'r. Han kam om' te w'os en Daa' i Massi Mo·ner, de wa ret saa ko'ld, men han wa hi'el stu'er o'r, han haaj baa·r Færrer, ja han haaj faat hans Pløj·ser o', mæn dæ wa hwær'ken Fæssel hæller Toma·er· i'em. — De· for'e mi Mu'er e't haa faat em gjor i Stand' ino fræ i Fyw'r, saa·j han. Han mi·end hæjsen e't, te han frø's hans Færrer. Da vi sku te'r aa kør Ku'er ind no i Høst, vild han gja·r te'r aa hjæl'p. Vi mangelt aasse en Mand' ind· i æ Laa·. Kristian mi·end e't, te Peer wa værren naak, mæn de mi·end han sjæl', han war. — A ka for'k, saa·j han, — a ka næm' hwist en Twelling o æ Vow'n hæller øw'er i æ Gwol'. De kam han no e't te, men han sku saa prøw· aa ta fræ' i æ Gwol', aa de gik væl·di, du ka trow', han ku baks dæhæ·r Twellinger.

spise muggent brød, så det står i én blå tåge om ham. Men muggent brød det er noget, man bliver så knagende stærk af, fortæller de så efter ham. Jo, for brødet skal jo spises tilhobe (dvs. altsammen). Der må ikke gå nogenting til spilde.

— Der er jo ikke så få børn, siger jeg så, — mærker I noget til dem? — Ja, det gør vi ellers. Det er nogle raske unger, de kommer ud at tjene, eftersom de bliver store. Peder er den største af dem, der er hjemme. Han er ikke stor, men du kan tro, der er krummer i ham. Det er længe siden, han sagde, at han ville om til os og være hyrdedreng til næste år. Han kommer det vist også. Karl skal konfirmeres til foråret, så bliver han her nok ikke længere. Så tror jeg nok, at Peder skal til at prøve det. Det skal også nok gå. Der skal meget til at gøre ham ked af det. Han kom om til os en dag i marts måned, det var ret så koldt, men han var helt stor af det, han havde bare fødder, ja han havde fået hans pløser (dvs. fødderløse strømper) på, men der var hverken fæssel (dvs. rem under foden) eller tåmåder (dvs. stropper ned om storetåen) i dem. — Det er fordi min mor ikke har fået dem gjort i stand endnu fra i fjor, sagde han. Han mente ellers ikke, at han frøs sine fødder. Da vi skulle til at køre korn ind nu i høst, ville han gerne til at hjælpe. Vi manglede også en mand inde i laden. Kristian mente ikke, at Peder var værgende (dvs. stor) nok, men det mente han selv, han var. — Jeg kan forke (op), sagde han, — jeg kan nemt kaste et tvillingneg på vognen eller over i gulvet (dvs. den pågældende afdeling af laden). Det kom han nu ikke til, men han skulle så prøve at tage fra i (dvs. forke videre fra) gulvet, og det gik vældigt, du kan tro, han kunne bakse (dvs. magte) de her tvillingneg.

– A næwnt li·g Kristian, de ær æ Søn i æ Go'r, som saa ær Forkaa'l, men du kinder ham wol. Vi haa·j waa Spel' a ham aa Pæj'jer jæn' Daa' i æ Foro'r, fa·r æ Hæ·est wa kommen u'r o Græs. Saa wa dær jæn' aa æ Pla·g, dæ røw sæ lø's ind· i æ Staald' aa rend u'r aa æ Da'r, dæ stu o·ben. Dæn ær no saa kjælle aa saa vild', naar en kommer lø's, de haar en fa·r prøwer. No, men li·g som en kommer u'r aa æ Dar, saa staa'r Pæj'jer dæ·r, aa han so' li·g hans Snit te'r aa snap i si Gri·mskawt. Æ Pla'g strannier gaat faar' aa kom te Ræ·nen, den wa li·g ve'r aa læt Pæj'jer fræ æ Ju'er, mæn han holdt skam ve. Mø't i æ Go'r stu dæ·n Plask Wand', dær kam æ Dy'r u'r i aa mæ Pæj'jer i æ Gri·m jo. Der danst di rondt, te æ Wand' stre't te alle Si·er. Saa endle kam Kristian ræ·nend. — De wa gaat! Du er en Knop! saa·j han. Dæ blywr dæ sna·a'r en Kaal·mennesk aa', men no haa a ve'n, no æ du fri', a ska naak.

Kornet køres ind. Xylografi 1888. (Gunnar Knudsen: Dansk Bondeliv, s. 13)

– Jeg nævnte lige Kristian, det er sønnen i gården, som så er forkarl, men du kender ham vel. Vi havde vort spil med ham og Peder en dag i foråret, før hestene var kommet ud på græs. Så var der en af plagene, der rev sig løs inde i stalden og rendte ud af døren, der stod åben. Den er nu så kælig (dvs. ustyrlig) og så vild, når den kommer løs, det har den før prøvet. Nå, men lige som den kommer ud af døren, så står Peder der, og han så lige sit snit til at gribe fat i dens grimeskaft. Plagen kæmpede godt for at komme til renden (dvs. slippe fri), den var lige ved at lette Peder fra jorden, men han holdt skam ved. Midt i gården stod der en vandpyt, dér kom dyret ud i og med Peder i grimen jo. Der dansede de rundt, så vandet sprøjtede til alle sider. Så endelig kom Kristian rendende. — Det var godt! Du er en knop! sagde han. Dig bliver der snart et karlemenneske (dvs. mandfolk) af, men nu har jeg ved den, nu er du fri, jeg skal nok.

— Mi-er fæk han e't saa'j. E Pla'g seller sæ i de sam· aa ga'n Kast mæ·e Na'k, sør'n Kristian mot gi Slep, aa æ Dy'r u'r aa æ Gosle i fuld' Fi-rspreng'. De wa gu'e naak ærgeli, men vi ku snaa'r e't læ væ·r aa gren· a Kristian, han stu' lisaa tammelmaske aa glo·j at'ter en. Vi haa·j no en faa·le Væ'sen mæ den' Pla'g, mæn vi fæk en da ind' te Aw'ten. Mæn dæn' Slaws Teng' de blywer e't sør'n glemt.

– Dæ wa jæn' Daa', vi wa ind· hwærjæn'. De wa gu'e naak sind· di wa begynd' aa ar·ber o æ Mark i æ Foro'r, men de wa saa møj' ni gremme Væj·le mæ Blæst aa Ræj'n, sør'n de vild væ Sønd' aa gjæn en Hund' u'r. Saa sæj'jer Ma-ren, te hun haaj Ar·ber te wos; hun kam' mæn Pues, dæ wa fuld' a Fjer·, saa tuk hun nower Haandfulder aa brej u'r o æ Stow·bu'er, dæm· saat hun saa wos te'r aa rev. Hun sku ha Føld' te hinde Dynner, saa·j hun. De tuk de mjæst aa æ Daa' aa fo den Sæ'k·fuld rever, mæn vi ku da gaat law· en be'te Graa'nd mi-er ino. Saa kam vi te'r aa te·s ni Tow'. Ve sør'nøj Ar·ber ka en ræt fo sna'ker, aa·n ka jo osse sej aa drel· hinaa·n nøj·. Da de gik al·bæst, sæj'jer Kristian: Dæhæ·r de æ tøj'les Ar·ber, de·r e't nøj· aa sæt Kaa·lfolk te. Saa tøj't a, te a ku gi ham en bette Hip, aa sæj'jer saa: Hæ·r ær wol e't ræt naaw·er Kaa·l, ja no kommer Pæj'jer, ka a si'e, ham mi'en du jo, dæ æ ve'r aa blyw en Kaa·lmennesk, faa han ka hold· en Hæst, de æ jo't enhwær', dæ ka de. De wa saa sjow', faa Kristian so' aa vest e't ræt, hwa han sku sæj·, han æ no hæjsen e't mondlam'. Dæm ander grenner en bet'e

— Mere fik han ikke sagt. Plagen gav i det samme et ryk tilbage og et kast med nakken, sådan (at) Kristian måtte give slip, og dyret (fór) ud af gårdsleddet i fuldt firspring. Det var godt nok ærgerligt, men vi kunne næsten ikke lade være at grine af Kristian, han stod lige så betuttet og gloede efter den. Vi havde nu et farligt væsen med den plag, men vi fik den da ind til aften. Men den slags ting de bliver ikke sådan glemt.

– Der var en dag, vi var inde allesammen. Det var godt nok efter de var begyndt at arbejde i marken om foråret, men det var så meget noget grimt vejr med blæst og regn, sådan det ville være synd at genne en hund ud. Så siger Maren, at hun havde arbejde til os, hun kom med en pose, der var fuld af fjer, så tog hun nogle håndfulde og bredte ud på stuebordet, dem satte hun så os til at ribbe. Hun skulle have fyld til sine dyner, sagde hun. Det tog det meste af dagen at få den sækfuld ribbet, men vi kunne da godt lave lidt mere endnu. Så kom vi til at tese noget uld (dvs. karte et par portioner uld sammen). Ved sådan noget arbejde kan man rigtig få snakket, og man kan jo også sidde og drille hinanden noget. Da det gik allerbedst, siger Kristian: Det her er meningsløst arbejde, det er ikke noget at sætte mandfolk til. Så syntes jeg, at jeg kunne give ham et lille hip, og siger så: Her er vel ikke rigtig nogle karle, ja nu kommer Peder, kan jeg se, ham mener du jo er ved at blive et mandfolk, for han kan holde en hest, det er jo ikke enhver, der kan det. Det var så sjovt, for Kristian sad og vidste ikke rigtig, hvad han skulle sige, han er nu ellers ikke mundlam. De andre grinte en smule af det. Så siger Poul: Kan du ikke (nok)

Graa'nd ar'e. Saa sæj'jer Poul: Ka du e't naak sæt hind· te Væg's, du æ da hæjsen saa kjæ·vstærk. Kristian lo wos no ver, te naar æ Pla'g wa rænd fræ ham, saa wa de, for'e han e't wa rask dæn' Daa', han wa hjamsk li·g fræ æ Maa·r aa'. — Nej·, sæj'jer saa Poul, de wa føst, da æ Pla'g ræ·nd, te du bløw' nøj hjamsk.

A spu·er Kathrine, om de e't gik Pæj'jer nøj· te æ Hu'e, naar han sør'n bløw gjor te·n bette Hælt. De mi'en hun nej te. — Han ka i hwæ'r Fald' taa'r, u·rn en ka mær'k er o ham, saa·j hun. Hun ku no e't wal blyw færr mæ'r aa faatæ·l om æ Knæjt. — Jen' Daa' saaj Ma·ren te ham, te hun tø't, te han osse sku prøw· aa ta hans smo' Søster· mæj hærom'. Han haa'r en bet'te Bro'r, dæ som·ti kom'mer, de æ sør'n en bette nysker jen'. Mi Søster·, sæj'jer han saa, hwa ska sør'n nower bette Hor·ker hæ·r at'ter? Bi·ne æ·n bette nøw'te Tø's, aa bet'te Søster hun ka da't krawl hærom', hun ka e't go' ino. Vi dajjer mæ hin·d, for'e hun ska læ·er·. — A spu·er Kathrine, om hun sku hjem' te Venter. — A ve'er e't ræt, swaa·r hun. A kam te Foldgo'r osse for'e a sku læ·r nøj·, aa a ær osse mæj te bo·de aa bryg· aa baa·g aa kaa·r aa spen·d — aa sla·g't osse, mæn en ka jo't fo al· Teng' læ'r o saa kort en Ti'. Dæ æ jo osse an·dt aa bestæl·. Mæ aa mi Marmu'er vi sna'ker om er jen' Daa', vi wa ve'r aa vend Gaa'r, ja a lawer sommen e't an·dt, ind a holdt æ Klaw·s, saa sæjjer Ma·ren: Ja dæhæ·r læ'r en no e't møj' ve. Du ku wol et ten'k

sætte hende til vægs, du er da ellers så kæbestærk (dvs. rap i munden). Kristian lod os nu vide, at når plagen var rendt fra ham, så var det, fordi han ikke var rask den dag, han var hjamsk (dvs. utilpas) lige fra morgenstunden af. — Nej, siger så Poul, det var først, da plagen rendte, at du blev noget utilpas.

Jeg spurgte Kathrine, om det ikke gik Peder noget til hovedet, når han sådan blev gjort til en lille helt. Det mente hun nej til. — Han kan i hvert fald tage det, uden man kan mærke det på ham, sagde hun. Hun kunne nu ikke vel blive færdig med at fortælle om knægten. — En dag sagde Maren til ham, at hun syntes, at han også skulle prøve at tage sine små søstre med herom. Han har en lillebror, der somme tider kommer, det er sådan en lille nysgerrig én. Mine søstre, siger han så, hvad skal sådan nogle små horker (dvs. unger) her efter? Bine er en lille næsvis tøs, og lillesøster hun kan da ikke kravle herom, hun kan ikke gå endnu. Vi dajer med hende (dvs. går og støtter hende), for at hun skal lære det. — Jeg spurgte Kathrine, om hun skulle hjem til vinter. — Jeg ved det ikke rigtig, svarede hun. Jeg kom til Foldgård, også fordi jeg skulle lære noget, og jeg er også med til både at brygge og bage og karte og spinde — og slagte også, men man kan jo ikke få alting lært på så kort tid. Der er jo også andet at bestille. Mig og min madmor vi snakkede om det en dag, vi var ved at vinde garn, ja jeg lavede såmænd ikke andet, end jeg holdt klavsens (dvs. bundtet), så siger Maren: Ja dette her lærer man nu ikke meget

dæ aa blyw· hæ·r i Venter, saa vel a læ·r dæ aa væw·. Ja, sæj'jer a, de vel a gja·r læ·r, men a ve'r e't, hwa Mu'er vel sæj· te'r. Vi bløw saa jening om·, te a sku sna'k mæ dem om' er dæhjæm·. Dæ·rve bløw' er. A haa engen snak'ker te om' er ino. — Ka Ma·ern væw·, spuer a om·. Ja ja hun ka indda. Hun haa'r da·n Væw·el, aa hun brug'er en skam osse. Hun haa da sjæl' væwer al· æ Høl·skle·er, vi haa'r i æ Sæng·. De Klæj'jer, Kristian no æ begynd' aa go' i, de haa hans Mu'er væwer. A tøj'es de æ pæn. Ja, æ Mand' haa da faat en Sæt Klæj'jer a sam·Væw'. Vi haa·j æ krewel Skræjjer te'r aa søj'er. No ve'r a't, hwa di·l tøjwes om' er dæhjæm·. A vild gja·r nok osse o Højsku·el te næst Som'mer. A ve'r e't, hur·n a kommer om· ve'r. Faa'r haa saa tit saa'j, te ham aa Mu'er aller haa waat o Højsku·el, aa de haaj di engen Teng' mest ve. A trow'er no e't Mu'er vel sæt sæ imuer, te a kom'mer dær, aa Faa'r vel ves ekki hæj'jer. Di vel sommen de bæst for mæ bægge tow'.

Kathrine spu·er no om·, om a bløw' dæ·r, hu a er, te næst O'r. — Nej', swaa·r a, de gy'er a nok e't. Faa'r vel gja·r, te a vild kom hjem' aa hjæl'p, hæjsen ska han te'r aa si'e sæ om' atter fræmme Hjælp. Han kjøv't jo en Støk Ju'er den aa·n O'r, de wa no mjest Hi·e, de sku han te'r aa ha bræk'ker aa ha nøj· i'er. Di ska jo te'r aa ha nøj· u'r aa'r. De æ dæ møj' Slæ'v ve. Mi Søster gor te Sku·el ino. Hun ka saa e't gjør

ved. Du kunne vel ikke tænke dig at blive her i vinter, så vil jeg lære dig at væve. Ja, siger jeg, det vil jeg gerne lære, men jeg ved ikke, hvad mor vil sige til det. Vi blev så enige om, at jeg skulle snakke med dem om det derhjemme. Derved blev det. Jeg har ingen snakket til om det endnu. — Kan Maren væve, spurgte jeg om. — Ja ja hun kan endda. Hun har da en væv, og hun bruger den skam også. Hun har da selv vævet alle de hylsklæder (dvs. lagner), vi har i sengene. Det tøj, Kristian nu er begyndt at gå i, det har hans mor vævet. Jeg synes det er pænt. Ja, manden har da fået et sæt tøj af samme væv (dvs. stof). Vi havde den halte skrædder til at sy det. Nu ved jeg ikke, hvad de vil synes om det derhjemme. Jeg ville også nok gerne på højskole til næste sommer. Jeg ved ikke, hvordan jeg kommer om ved dét. Far har så tit sagt, at han og mor aldrig har været på højskole, og det har de ingenting mistet ved. Jeg tror nu ikke mor vil sætte sig imod, at jeg kommer der, og far vil vist ikke heller. De vil såmænd det bedste for mig begge to.

Kathrine spurgte nu (om), om jeg blev der, hvor jeg er, til næste år. — Nej, svarede jeg, det gør jeg nok ikke. Far vil gerne, at jeg ville komme hjem og hjælpe, ellers skal han til at se sig om efter fremmed hjælp. Han købte jo et stykke jord det andet år, det var nu mest hede, det skulle han til at have brækket og have noget (sået) i det. De skal jo til at have noget ud af det. Det er der meget slæb ved. Min søster går i skole endnu. Hun kan

møj' Gav'n, e't da ve de Ar·ber. Mu'er haar osse saa'j te mæ, te di vild væ glaa· ve'r aa fo mæ hjæm'. A ka jo't ræjn mæ'r aa fo nower stu'er Løn', men de for aa go' ili·wal'ler. Naar en saa ka dryw æ Æjjendom' fræm', saa æ de osse Løn' faa jæn'. A æ glaa' ve'r, di haar so'ld æ Stu·er aa kjøwt en Par Hæ·est i Stej for, dem· ska a saa te'r aa følle. Di haar da allere· hat møj' Li· a æ Ju'er, di haa faat. Dæ æ da en Di'el Græs o'r, aa no haa di faat en Kow' mi·er. Di haa'r en gu'e Aw'er mæ Katofler o de sam· Ju'er osse, aa di ser gaat u'r.

Kathrine aa mæ haaj no e't stræft saa møj' stærk mæ'r aa kom u'r te Holsbrow', men no wa vi iløw'ler ve'r aa væ·r dær.

(Fortsættes)

så ikke gøre meget gavn, ikke da ved dét arbejde. Mor har også sagt til mig, at de ville være glade for at få mig hjem. Jeg kan jo ikke regne med at få nogen stor løn, men det må gå alligevel. Når man så kan drive ejendommen frem, så er det også løn for én. Jeg er glad for, at de har solgt studene og købt et par heste i stedet for, dem skal jeg så til at følge (dvs. arbejde med). De har da allerede haft meget gavn af den jord, de har fået. Der er da en del græs på den, og nu har de fået en ko mere. De har en god ager med kartofler på den samme jord også, og de (dvs. kartoflerne) ser godt ud.

Kathrine og jeg havde nu ikke skyndt os særlig stærkt med at komme ud til Holstebro, men nu var vi alligevel ved at være der.

(Fortsættes)